

The Gleaner

Vol 6 (1968)

Το «Παναρμόνιον» (1845) και οι Συντάκτες του

Στέφανος Ι. Μακρυμύχalos

doi: [10.12681/er.9446](https://doi.org/10.12681/er.9446)

Copyright © 2016, Στέφανος Ι. Μακρυμύχalos

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μακρυμύχalos Σ. Ι. (2016). Το «Παναρμόνιον» (1845) και οι Συντάκτες του. *The Gleaner*, 6, 54–75.
<https://doi.org/10.12681/er.9446>

ΤΟ «ΠΑΝΑΡΜΟΝΙΟΝ» (1845) ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ ΤΟΥ

Ἐφορμὴ στὴ μικρὴ αὐτὴ ἔρευνα μοῦ ἔδωσεν ἓνα φυλλάδιο τοῦ 1844, ἀθησαύριστο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέζα, ποῦ ἀνεκάλυψα σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀθηναϊκὰ παλαιοβιβλιοπωλεῖα. Ἡ βιβλιογραφικὴ παρουσίαση τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ, ἔχει ὡς ἐξῆς :

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ (ἀριστερὰ) PROSPECTUS (δεξιὰ). Δίστηλο κείμενο ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί... ἐν τέλει : Ἀθῆναι 17 Δεκεμβρίου 1844 Ο ΕΚΔΟΤΗΣ.

Τετρασέλιδο 24 X 29 ἐκ. (τελευταία σελὶς λευκὴ).

Τὸ φυλλάδιο αὐτὸ εἶναι ἀγγελία ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδος «Παναρμόνιον» σὲ ἑλληνικὴ καὶ γαλλικὴ γλῶσσα. Οὔτε ὄνομα, οὔτε διεύθυνση τοῦ ἐκδότου ὑπάρχουν¹. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐκέντρισε τὴν περιέργειά μου καὶ ἐπροχώρησα σὲ μιὰ πρόχειρη ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνέυρεση συμπληρωματικῶν στοιχείων γύρω ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα αὐτή.

Ο «ΕΚΔΟΤΗΣ» - ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ

Ὁ κ. Δ.Σ. Γκίνης ἀναφέρει στὸν κατάλογό του Ἑλληνικῶν Ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν 1811-1863 (δεύτερη ἐκδοση 1967) στὸν ἀριθ. 480, ὅτι τὸ «Παναρμόνιον» ἐξεδόθη στὰς Ἀθήνας τὸ 1845. Ὁ Κ. Μάγερ στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ τύπου (τόμος Α' σελ. 97) ἀναφέρει

1. Ὁ ἐκδότης εἶχε προγραμματίσει, ὅπως ἀναφέρει ἡ Διακήρυξις, «να ἐκδίδεται τὸ Ἑπαναρμόνιον» δις τῆς ἐβδομάδος τετράρην καὶ σάββατον πρῶτ' εἰς μέγα φύλλον διπλωμένον εἰς τέταρτον», με συνδρομὴν δραχμῶν 20 ἑτησίως καὶ 15 ἑξαμηνιαίως διὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ, Δραχμὰς 24 ἑτησίως καὶ 15 ἑξαμηνιαίως διὰ τὰς ἐπαρχίας καὶ Δραχμὰς 30 ἑτησίως καὶ 20 ἑξαμηνιαίως διὰ τὸ ἐξωτερικόν».

Στὴν τρίτη σελίδα τῆς Διακήρυξεως ὑπάρχει ἰδιόγραφη ἢ ὑπογραφὴ τοῦ Α.Μ.Καποδίστρια, ὁ ὁποῖος ἐγγράφεται συνδρομητῆς «διὰ μῆνας ἕξι» καὶ στὴν τετάρτη (λευκὴ) σελίδα ἢ ἰδιόγραφη ὑπογραφὴ τοῦ «Μαργαρίτου Σταματίου Γραμμένου», ὁ ὁποῖος ἐγγράφεται ἐπίσης συνδρομητῆς διὰ ἕξ μῆνας». Ὁ Α.Μ. Καποδίστριας εἶναι προφανῶς μέλος τῆς οἰκογενείας τοῦ πρώτου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Μ.Σ. Γραμ-

ὅτι ἐξεδόθη ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1845-26 Ἰουνίου 1845, χωρὶς ν' ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότου του.

Στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη εὐρῆκα ἓνα πλήρες σῶμα τῆς ἐφημερίδος αὐτῆς. Πιστεύω ὅτι τὸ σῶμα αὐτὸ εἶναι τὸ μοναδικὸ ποὺ ὑπάρχει τουλάχιστον στὶς μεγάλες Βιβλιοθήκες τῶν Ἀθηνῶν.¹ Ἀπαρτίζεται ἀπὸ 27 τεύχη, δὲν φαίνεται δὲ νὰ ἐξεδόθησαν ἄλλα. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 τεῦχος ἐξεδόθη τὴν 1 Ἰανουαρίου 1845 καὶ τὸ τελευταῖο ὑπ' ἀριθ. 27 τὴν 7 Ἰουλίου 1845.

Ἀπὸ ἓνα πρόχειρο ξεφύλλισμα τοῦ σώματος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης δὲν εὐρῆκα πουθενὰ ὄνομα ἐκδότου. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ καὶ καὶ πουθενὰ δὲν ὑπάρχουν ἐνυπόγραφα ἄρθρα. Παντοῦ ἀρχαιοπρεπῆ ψευδώνυμα : Εὐθύφρων, Εὐμένης, Βουλευς, Ὁρθαγόρας, Σώπατρος κλπ. Μόνο στὸ τέλος κάθε τεύχους ὑπάρχει τὸ ὄνομα : Δ. Παναγιωτόπουλος Ὑπεύθυνος Συντάκτης, καὶ παρακάτω ἢ ἔνδειξη : Τυπογραφεῖον Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΣ. Ἡ κατὰ κάποιον τρόπο συνωμοτικὴ αὐτὴ ἐμφάνιση τῆς ἐφημερίδος, μὲ ἔκαμε νὰ ψάξω συστηματικώτερα καὶ στὴ σελίδα 99 (τεύχος ἀριθ. 13) ἀνακάλυψα τὸ ὄνομα τοῦ «ἐκδότου» στὴν ἐπομένη εἰδοποίηση :

«Εἰδοποιούμεν καὶ αὐθις τοὺς πάντας, ὅτι ἐκδότης τοῦ Παναρμονίου εἶναι ὁ Μ. Πατρίκιος, τυπογράφος, οἱ δὲ συντάκται πολλοὶ ὁμόφρονες καὶ φίλοι. Πᾶσα δὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Παναρμόνιον πρέπει νὰ διευθύνεται πρὸς τὸν ἐκδότην αὐτοῦ καὶ ὄχι ἄλλον τινα, καὶ τότε ἐνεργεῖται ἢ ἔχει ὁ ἀποστέλλων τὴν ἀπαιτουμένην ἀπάντησιν».

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ τυπογράφος Πατρίκιος ἐφρόντιζε μόνον γιὰ τὴν τυπογραφικὴ ἐμφάνιση τῆς ἐφημερίδος καὶ εἶχε ἴσως καὶ τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση. Ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω, ὁ πραγματικὸς διευθυντὴς καὶ συντάκτης τῆς ἐφημερίδος ἦταν ὁ σμυρναῖος λόγιος Ἰέσιος Λάτρης μὲ στενὸ του συνεργάτη τὸν βιβλιογράφο Ἀνδρέα Παπαδόπουλο-Βρετό.

Ἡ τακτικὴ «ἀνὰ τετράδην καὶ σάββατον» ἐκδοσὴ τῆς ἐφημερίδος ἐκράτησε μόνον δύο μῆνες. Ἀπὸ τὸν Μάρτιο 1845 ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται μιὰ φορὰ τὴν ἐβδομάδα. Γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ τὸ ἀραιώμα αὐτὸ τῆς ἐκδόσεως, δημοσιεύθηκε στὸ τεῦχος ἀριθ. 21 τῆς 7 Ἀπριλίου 1845 ἡ ἐξῆς «εἰδησις» πρὸς τοὺς συνδρομητάς :

μένους εἶναι προφανῶς ἱερωμένοι, γιατί στὴν ὑπογραφή του προτάσσει ἓνα σταυρὸ στὸ ἐπώνυμο Γραμμένος.

1. Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς καὶ

τὸ Γεννάδειο δὲν κατέχουν σώματα ὅπως ἐξακριβώσα. Εἶναι πολὺ ἀπίθανο νὰ ὑπάρχουν σώματα σὲ ἐπαρχιακὰς ἢ μικρότερες ἀθηναϊκὰς βιβλιοθήκας.

«Ἡ κατάστασις τῶν γενικῶν πραγμάτων, περιστάσεις δὲ ιδιαίτεροι τῆς ἐκδόσεως καὶ τῆς συντάξεως τοῦ Παναρμονίου μᾶς ἀναγκάζουν νὰ ἐκδίδωμεν ἐπὶ χρόνον τινα τὸ φύλλον ἄπαξ τῆς ἐβδομάδος τὸ Σάββατον, ἐπιφυλασσόμενοι ν' ἀναπληρώσωμεν τὴν ἀκούσιον ταύτην μας ἔλλειψιν ἀκολούθως ὅτε δυνηθῶμεν νὰ ἐκπληρώσωμεν (sic) ἀνελλειπέστατα τὴν πρώτην ἰδέαν περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ φύλλου τούτου δις τῆς ἐβδομάδος καὶ παρατηροῦντες ἅμα ὅτι τὸ μικρὸν τῆς τιμῆς αὐτοῦ εἶναι ἀποχρῶσα ἀπόλογία καὶ εὐλογος συγχώρησις τῆς προσωρινῆς μεταβολῆς περὶ ἧς ὁ λόγος, διὰ τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν νὰ ἔχωμεν τὴν ἐπιεικῆ τῶν φιλοκάλων συνδρομητῶν συγκατάβασιν».

Ἄ Ο Ἐκδότης

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1845 τυπώθησαν μόνο τέσσερα τεύχη, τὰ ὑπ' ἀριθ. 21-24. Στὸ ὑπ' ἀριθ. 22 τεύχος ἐσταμάτησε ἡ μνεία τοῦ Δ. Παναγιωτοπούλου ὡς ἀυπευθύνου συντάκτου». Τὸν Μάϊον 1845 ἐξεδόθη μόνο ἓνα τεύχος, τὸ ὑπ' ἀριθ. 25, τὸν Ἰούνιον 1845 ἓνα, τὸ ὑπ' ἀριθ. 26, καὶ τὸν Ἰούλιον 1845 ἐξεδόθη τὸ τελευταῖον τεύχος ἀριθ. 27. Ἐκτοτε σταματᾷ ἡ ἐκδοσις τῆς ἔφημερίδος.

Αἰτία τῆς διακοπῆς ἦταν πιθανώτατα ἡ ἀνεπαρκὴς συνδρομὴ καὶ οἱ ὀλίγοι ἀναγνώσται, ὅπως δικαιολογεῖται ὁ «ἐκδότης» στὴν ἀνακοίνωσή του. Ἴσως ἕμως δὲν θὰ συνετέλεσε λίγο στὴ διακοπὴ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἦταν ἀντιπολιτευόμενῃ ἔφημερίδα καὶ τὰ ἔβαζε συνεχῶς μετὰ τὴν κυβέρνησιν. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι ὁ κυριώτερος συντελεστής στὴν ἀποτυχία ἦταν οἱ ἐκδοτικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἰδεολόγου τυπογράφου. Ὅπως θὰ ἰδοῦμε, ὁ Πατρίκιος ἐχρηματοδότησε καὶ τὴν ἐκδοσὴ τῆς πρώτης ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ. Ἐκτὸς ἕμως ἀπὸ τὸν «Κατάλογο» τοῦ Βρετοῦ, ὁ Πατρίκιος ἐχρηματοδότησε καὶ τὴν ἐκδοσὴ ἐνὸς «Ἱστορικοῦ δοκιμίου περὶ τῆς Γαλλικῆς Φιλολογίας ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Μινώτου». Ἡ ἐκδοσις τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀναγγέλλεται στὸ τεύχος Ἀριθ. 26 τῆς 26 Ἰουνίου 1845. «Τοῦτο, προσθέτει ὁ ἐκδότης, θέλει φανῆ ὠφέλιμον εἰς πάντα τὸν βουλόμενον νὰ γνωρίσῃ τί ἐστὶ γαλλικὴ φιλολογία καὶ εὐαρεστήσῃ εἰς πάντα ἀνεξαιρέτως περιεργὸν ἀναγνώστην. Ὁ ἐκδότης Μ. Ν. Πατρίκιος».

Τιμὴ τοῦ ἐκδοθέντος πρώτου τόμου τοῦ ἱστορικοῦ δοκιμίου τῆς Γαλλικῆς Φιλολογίας ὠρίσθηκε δραχ. 2. Ὁ δεῦτερος τόμος προσθέτει ἡ εἰδοποίησις¹ «θὰ τιμολογηθῆ ἀναλόγως τοῦ μεγέθους αὐτοῦ». Ἀπὸ τὴν

1. Βλ. Γκίνη - Μέξα ἀριθ. 4143. *Φιλολογίας παρὰ Ἰωάννου Μινώτου Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Γαλλικῆς Φοιτητοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστη-*

ειδοποίηση αὐτῆ μαθαίνουμε καὶ τὴν διεύθυνση τοῦ τυπογραφείου ΠΑΝ-ΕΛΛΗΝΙΣ: «Ὁδὸς Ἀδριανοῦ πλησίον τοῦ παλαιοῦ Διοικητηρίου». ¹

Ὁ Πατρίκιος ἀπογοητευμένος ἴσως ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῶν ἐκδοτικῶν του ἐπιχειρήσεων, πέθανε στὰ 1847 δυὸ χρόνια μετὰ τὴν διακοπὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Παναρμονίου». Τὴν εἶδηση τοῦ θανάτου του ἀναφέρει ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς στὴν εἰσαγωγὴ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῆς βιβλιογραφίας του, ποὺ τύπωσε στὰ 1854 μετὸν τίτλο «Νεοελληνικὴ Φιλολογία», μετὰ τὰ ἐξῆς λόγια:

«... κατὰ συμβουλὴν δὲ διαφόρων φίλων του ὁ πρὸ ἑπτὰ περίπου ἔτη (sic) ἀποθανὼν Μιχαὴλ Πατρίκιος ἐκδότης τοῦ Παναρμονίου, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρ' ἐμοῦ τὴν ἄδειαν νὰ ἐκδώσῃ εἰς χωριστὸν τόμον τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Κατάλογον, ἐλπίζων ὁ μακαρίτης νὰ ὠφελήσῃ τὸ ἔθνος του καὶ νὰ ὠφεληθῇ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν ἐκδοσίν του, ἀγνοῶν ὅτι τοιοῦτου εἶδους πονήματα δυσκόλως πωλοῦνται ἐν Ἑλλάδι...» ²

Ἡ τελευταία αὐτῆ παρατήρηση τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ δείχνει καθαρά ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ Καταλόγου τοῦ ἐζημίωσε τὸν ἐκδότη.

ΟΙ ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ ΤΟΥ «ΠΑΝΑΡΜΟΝΙΟΥ»

α) Ἰκέσιος Λάτρης

Ὅπως εἶπαμε στὴν ἀρχή, κύριος συντάκτης τοῦ «Παναρμονίου» ἦταν ὁ Ἰκέσιος Λάτρης, ὁ ὁποῖος ἀρθρογραφοῦσε συνήθως μετὰ τὸ ψευδώνυμο «Εὐθύφρων». ³ Τὴ σχετικὴ πληροφορία εἶχα γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν φίλο κ. Κ. Δημαρᾶ, ποὺ τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ ἀπ' ἐδῶ γιατί μοῦ ἔδωσε τὴν πρώτη κατεύθυνση γιὰ τὴ συνέχισή τῆς σχετικῆς ἐρεύνης μου. ⁴

μίον, τυπωθὲν δαπάνῃ Μ.Ν. Πατρικίου. Τόμος Α'. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ ἐκδότη 1845. Ὅπως ἀναφέρουν οἱ Γκίνης-Μέξας, «ἐκ τοῦ τόμου Β' ἐξεδόθη ἓν φυλλάδιον ἐκ σελίδων 369-501 περὶ αὐθέντος οὕτω τοῦ περὶ ποιήσεως μέρους».

1. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ δρόμοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀριθμούς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

2. Νεοελληνικὴ Φιλολογία ... Ἀθήναι 1854, Μέρος α', σελ. ιδ'.

3. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Χρ. Σολομωνίδης στὸ βιβλίον του *Δημοσιογραφία*

στὴ Σμύρνη, Ἀθήναι 1959, σελ. 189, ὁ Ἰκέσιος Λάτρης χρησιμοποιοῦσε καὶ ἄλλα ψευδώνυμα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Εὐθύφρων. Ἔτσι στὴν «Ἰωνικὴ Μέλισσα» (1850-2) δημοσιογραφοῦσε μετὰ τὸ ψευδώνυμο «Δειναγόρας».

4. Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας γράφει ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς τὰ ἐξῆς: «...συσταθείσης κατὰ τὸ 1845 ἔτος τῆς πολιτικῆς τε καὶ φιλολογικῆς ἑφημερίδος Τὸ Παναρμόνιον καὶ προσκληθεὶς παρὰ τοῦ ἐντίμου φίλου μου καὶ λογίου συντάκτου αὐτοῦ Κ.Α. (sic) Λά-

Με τὸ ψευδώνυμο «Εὐθύφρων» ὁ Ἰκέσιος Λάτρης εἶχε ἐκδώσει δύο βιβλία : Τὸ ἓνα στὰ 1854 μὲ τὸν τίτλο «Ἑλληνικὴ πολιτικὴ... Ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου 1854. Τύποις Γ. Μελισταγοῦς Μακεδόνος», (Γκίνη-Μέξα ἀριθ. 6216) καὶ τὸ δεύτερο στὰ 1855 πάλι στὸ ἴδιο τυπογραφεῖο τῆς Ἐρμουπόλεως μὲ τὸν τίτλο «Πανελληνίς. Πόνημα στιχηρὸν περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ νῦν πολέμου μετὰ προλεγόμενων καὶ σημειώσεων» (Γκίνη-Μέξα ἀριθ. 6599). Ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι ὁ τίτλος τοῦ τυπογραφείου ὅπου τυπωνόταν τὸ «Παναρμόνιον» ἦταν δική του ἔμπνευση.

Ἐν τῷ «Ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου 1854» ἀναφέρεται στὸν τίτλο τοῦ ἔργου εἶναι ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ποὺ ἔληξε μὲ τὴν συνθήκη τῶν Παρισίων τοῦ 1856. «Ὅπως γράφει ὁ Λάτρης στὰ προλεγόμενα τοῦ βιβλίου του, συνέταξε τὸ ἔμμετρο αὐτὸ πολιτικὸ ποίημα ἀπὸ 3500 περίπου στίχους στὸ λοιμοκαθαρτήριο τῆς Σύρου ὅπου βρέθηκε ἀναγκαστικὰ περιωρισμένος. Ὁ ἀντικειμενικὸς του σκοπὸς ἦταν «νὰ καταδείξῃ τὴν μεγάλην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητα καὶ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ συμφέρον τῆς Εὐρώπης τοῦ νὰ ἐγκολπωθῇ καὶ προαγάγῃ αὐτό...» «Ὅπως γράφει ὁ Α. Ρίζος Ραγκαβῆς (βλ. Α. Σαχίνη, «Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Πανδώρας», Ἀθήνα 1964 σελ. 79) στὴ βιβλιογραφικὴ κριτικὴ τοῦ βιβλίου ποὺ δημοσίευσε στὴ «Νέα Πανδώρα» τοῦ 1855 μὲ τὸ ἀρχικὸ Ρ. (σελ. 456) : «Ὁ συγγραφεὺς τῆς Πανελληνίδος διακαίεται ὑπὸ ἐνθέρμου καὶ γνησίου πατριωτισμοῦ, ὅς οὐδέποτε διεψεύσθη, καὶ οὐ διηνεκῶς δείγματα ἔδωκε, καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπηρετήσας αὐτό, καὶ ἤδη ἀφιερῶν πάσας τὰς στιγμὰς τῆς ζωῆς του εἰς συγγραφὰς ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ εἰς πολλῶν ὠφελημάτων γόνιμον ἐφημεριδογραφίαν». Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση τοῦ Ραγκαβῆ δείχνει ὅτι ὁ Λάτρης ἦταν ἐφ' ἑνὸς πασίγνωστος τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ τὸ ψευδώνυμο «Εὐθύφρων» καὶ ὅτι οἱ σύγχρονοὶ του λόγιοι τὸν ἐκτιμοῦσαν ἰδιαίτερος γιὰ τὴν πατριωτικὴ καὶ δημοσιογραφικὴ του δράση ¹.

Ὁ Λάτρης εἶχε τὴν ἰδιοτροπία νὰ ὑπογράφῃ πάντοτε μὲ ψευδώνυμο τὰ ἔργα του. Στὸ τεῦχος ἀριθ. 7 τῆς 28 Ἰανουαρίου 1845 τοῦ «Παναρμόνιου» ὁ «Εὐθύφρων» δημοσίευσε τὸ ἐπόμενο ἀποκαλυπτικὸ κείμενο :
 «Ἡ Ἐφήμη» (ἀριθ. 463) καλῶς ποιούσα, οὐχὶ δὲ πάντως ὀρθῶς

τερη νὰ τὸν συνδράμω μὲ ἄρθρα φιλολογικὰ, παρέδωσα εἰς αὐτὸν τὰ χειρόγραφα τοῦ ἐν λόγῳ Καταλόγου...»

1. Ὁ Ραγκαβῆς στὴν κριτικὴ του

αὐτὴ γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Λάτρη ἐκφράζει ἀμφιβολία «ἂν εἰς σπουδαιολόγους συλλογισμούς, ἀρμόζῃ ἢ τῆς ποιήσεως γλῶσσαν».

ἐκφραζομένη, ζητεῖ τὸν λόγον διότι ὁ φίλος μου Λάτρις ¹ δὲν φανερώ-
νεται διὰ τῆς ὑπογραφῆς του ἢ ἀρνεῖται γράφων ἐνίοτε εἰς τὰς ἐφημερί-
δας. Βεβαιώνει δὲ ὅτι εὐρίσκεται εἰς πλάνην ὁ φίλος μου διὰ τοῦτο,
ἐὰν δὲν δώσῃ τὸν ἀποχρῶντα λόγον. Λέγομεν λοιπὸν ἡμεῖς ὅτι : 1) Ὁ
Λάτρις φρονεῖ ὄντως ἀναγκαίαν τὴν συγγραφικὴν συνδρομὴν τῶν λογίων
εἰς τὸν περιοδικὸν τύπον τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν προσγενομένην
ὠφέλειαν εἰς τὰ κοινὰ καὶ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τὴν ἐθνικὴν
ὑπόληψιν. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ δυνατόν δὲν ἔλειψε βοηθῶν τὸν τύπον
ἀπὸ 2 ἤδη ἐτῶν καὶ ἔτι πρότερον. 2) Δὲν ἐθεώρησεν ἐξ ἀρχῆς οὔτε
ἴδιον συμφέρον τοῦ ὀνόματός του οὔτε ἀναγκαίαν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ
συζήτησιν τῶν ἰδεῶν τὴν γνωστοποίησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ γράφοντος.
Ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐσκέφθη ὅτι ὅσον ἀποχωρίζεται ἡ ἰδέα ἀπὸ τὸν
λέγοντα, τοσούτῳ μᾶλλον γίνεται συζητήσιμος καὶ καθαρωτέρα καὶ
παραδεκτὴ ἐὰν εἶναι ὀρθή. Τοῦτο ἀρμόζει ἔτι πλέον εἰς τὴν σημερινὴν
τῆς κοινωνίας ἡμῶν καὶ τοῦ περιοδικοῦ τύπου κατάστασιν. Τίς ἢ χρεῖα
ν' ἀποτείνωνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸν γράφοντα καὶ ὄχι πρὸς τὸ γραφό-
μενον ; Ὁ τρόπος οὗτος δὲν ὠφελεῖ τοὺς ἰδίους καὶ τὸ κοινόν. 3) Ὅτι
δὲν εἶναι ὀρθὸν ν' ἀναγκάζῃ τις τὸν γράφοντα καὶ νὰ φανερόνῃ τ' ὄνομά
του, ἐπειδὴ τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὴν ἀνενόχλητον τῆς ἐλευθερίας χρῆσιν
εἰς τὴν ὁποίαν ἡ περιέργεια τῶν ἀνθρώπων δὲν πρέπει νὰ ἐπεμβαίνει.
Κάποιος τὸ πάλαι, ἔχων τι κρυμμένον ὑπὸ τὴν μασχάλην, ἐρωτηθεὶς,
τί φέρει ἐκεῖ ; ἀπεκρίθη ὅτι τοῦτο σκεπάζει ἵνα μὴ τὸ μάθη».

Εὐθύφρων

Βιογραφικὰ σημειώματα γιὰ τὸν Ἰκέσιο Λάτρη ἐδημοσίευσαν ὁ
'Ἀλ. Μπενάκης στὴ μονογραφία του «Οἰκογένεια Λάτρη» (Μικρασια-
τικὰ Χρονικὰ Α' (1938) σελ. 471) ² καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀργυρόπουλος στὸ
βιβλίον του «Χρονικὰ τῆς Ἀνατολῆς» (τόμος Α', σελ. 63-75). Ἡ αὐθεντι-
κώτερη ὅμως πηγὴ γιὰ τὴν δράση τοῦ Ἰκεσίου Λάτρη τόσο κατὰ τὴν
ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὅσον καὶ μετέπειτα στὸ ἐλεύθερο κράτος, εἶναι
ἡ μονογραφία ποὺ δημοσιεύθηκε ἀνώνυμα στὰ 1873 στὰς Ἀθήνας με-
τὸν τίτλον «Ἰκεσίου Λάτρη, ἀγωνιστοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀμέμπτως ἐθνωφε-
λοῦς σύντομος Βιογραφία, ἐν Ἀθήναις Τυπογραφεῖον Θεμίδος Ἰω.

1. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἄλ. Μπενά-
κης στὴ μονογραφία του *Οἰκογένεια
Λάτρη*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὰ *Μικρα-
σιατικὰ Χρονικὰ*, Α' (1938) σελ. 471-3,

ὁ Ἰκέσιος Λάτρης ὑπογραφοῦν «ἐπὶ τὸ
ἀρχαιοπρεπέστερον» ὡς Λάτρις.

2. Συνοπτικὴ βιογραφία τοῦ Λά-
τρη δημοσιεύθηκε ἐπίσης στὸν 9ο τόμο

Σελεπᾶ, ὁδὸς Πραξιτέλους 8, 1873)». ¹ Τὸ ἀνώνυμο αὐτὸ φυλλάδιο ἀποτελεῖ βασικᾶ ἓνα ἔκτενές ὑπόμνημα συντεταγμένο κατὰ τὴ συνήθεια τοῦ Λάτρη σὲ τρίτο πρόσωπο, περιέχει μίᾳ πλήρη ἐξιστόρηση τῆς δράσεώς του, καὶ προλογίζεται ἀπὸ ἀνώνυμο δῆθεν συντάκτη, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται : Πρὸς τὸ Πανελλήμιον, καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Βουλευτὰς καὶ τοὺς Ὑπουργούς, κλπ. καὶ ὑπογράφεται μὲ τρεῖς ἀστερίσκους. Εἶναι προφανές ὅτι συντάκτης τῆς εἰσαγωγῆς ὅσο καὶ τοῦ κειμένου τοῦ φυλλαδίου εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Λάτρης. Τὸ κείμενο τῆς εἰσαγωγῆς ποὺ ἀναδημοσιεύεται ἐν συνεχείᾳ, μαρτυρεῖ ὅτι σκοπὸς τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ φυλλαδίου ἦταν ἡ ἐπιθυμία του νὰ λάβῃ κάποια ἀμοιβὴ γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του ὡς «εὐρισκόμενος εἰς τὰ ἔσχατα τοῦ βίου». ²

«Ἐλλῆν τις εὐπαίδευτος, φιλογενῆς καὶ γενναίουψυχος, ἐν μὲν τῷ ἔθνικῳ πολέμῳ τοῦ 1825 ἀποδειχθεὶς μέγας ἀγωνιστής, μετὰ ταῦτα δὲ χρησιμώτατος πολιτικὸς καὶ διὰ βίου ὠφελῶν πολλαχῶς τὴν ἔθνικὴν κοινωνίαν ἐν χαρακτῆρι ἐπαινετῶ ἔχει καὶ τὴν τιμὴν ταύτην, ὅτι ἄχρι νῦν οὐδεμίαν ἔλαβεν ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ δημοσίου διὰ πολλὰς καὶ οὐσιώδεις καὶ ἀμέμπτους ὑπηρεσίας πρὸς τὸ κράτος τοῦτο καὶ πρὸς τὸ ἔθνος γενικῶς, διότι ἐξ ἀρχῆς βλέπων τὴν γενομένην κακὴν χρῆσιν τῶν βαθμῶν, τῶν θέσεων, τῶν παρασῆμων, τῶν δημοσίων τιμῶν καὶ τῶν συντάξεων, καὶ λυπούμενος πολὺ διὰ τὴν ἀτυχίαν ταύτην καὶ δυσφημίαν τοῦ ἔθνους, ὑπὲρ οὗ ἐμόχθησε τόσον ἐν κινδύνοις μεγάλοις καὶ ἀφιλοκερδῶς, ἀνέβαλε πᾶσαν περὶ δημοσίας ἀμοιβῆς αἴτησιν, ἐλπίζων νὰ ἔχῃ ἄλλοθεν ἀρκοῦσαν πρόσδοτον φρονῶν ἅμα διὰ καλὸν παράδειγμα νὰ μὴ λάβῃ ἴσως τίποτε. Περὶ αὐτοῦ ἀνέφερον κατὰ καιροὺς ὀλίγα τινὰ ὁ περιοδικὸς τύπος, καὶ ἀτελῶς αἱ Βιογραφίαι τοῦ μακαρίτου Βρεττοῦ ³. Ἐπειδὴ δὲ πάσχων νῦν καὶ ἔχων χρεῖαν κατὰ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου, ἐζήτησεν ἀπὸ δύο ἤδη ἐτῶν τὸ προσῆκον αὐτῷ δι' ἀναφορῶν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὴν Βουλὴν, ἡ δ' αἴτησις αὐτοῦ, δικαιοτάτη οὔσα καὶ μετριωτάτη, εἰσέτι

τῆς Γενικῆς Παγκοσμίου Ἐγκυκλοπαιδείας Πάπυρος-Λαρούς, Ἀθῆναι 1967, σελ. 289-β.

1. Εὐχαριστῶ ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸν πολῦτιμο φίλο κ. Κ. Δημαρᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δανεῖσῃ τὸ ἀντίτυπο τῆς μονογραφίας αὐτῆς ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του.

2. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Χρ. Σολομωνίδης, ἔνθ. ἀν. σελ. 167, ὁ Ἰκέσιος Λάτρης γεννήθηκε στὴ Σμύρνη στὰ

1799 καὶ πέθανε ἐπίσης στὴ Σμύρνη στὰ 1881. Ὡστε, ὅταν τύπωσε τὸ φυλλάδιο στὰ 1873 ἦταν 75 ἐτῶν καὶ ἔζησε ἄλλα 7 χρόνια. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἔλαβε τὴ βοήθεια τῆς Κυβερνήσεως ποὺ ἐπεδίωξε.

3. Ἀναφέρεται σὲ σύντομο βιογραφικὸ σημείωμα δημοσιευμένο στὸ «Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ Μαρίνου Βρεττοῦ, ποὺ εἶχε ἀποθάνει στὰ 1872. Ὁ πατέρας τοῦ Μαρίνου, Ἀνδρέας Βρε-

δὲν ἐνηργήθη, ἐστοχάσθημεν ἐκ τῶν ἀνεκδότων ὑπομνημάτων αὐτοῦ¹ νὰ ἐκθέσωμεν εἰς χωριστὸν φυλλάδιον ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν πολεμικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἔργων τοῦ ἀξιολόγου τούτου πολίτου πρὸς γνῶσιν τῶν ἀγνοούντων, καὶ ἵνα ἀποδοθῇ αὐτῷ παρὰ τοῦ δημοσίου κατὰ τὸ πρέπον ἢ προσήκουσα περίθαλψις καὶ τιμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰρημένων ἀναφορῶν αὐτοῦ. Εἶναι ἄδικον, εἶναι ἀγνωμοσύνη ἀσύγγνωστος νὰ μὴ τυγχάνωσι τῆς δεούσης περιθάλψεως ἄνδρες θυσιάσαντες τὰ πάντα εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ...».

Ἄναδημοσιεύουμε ἐπίσης καὶ μερικὰ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ φυλλαδίου :

«Ἰκέσιος Λάτρης, υἱὸς Γεωργίου, ἐπιστήμονος Ἰατροῦ σοφοῦ, ἐκ τῆς Κρήτης καταγομένου, καὶ Αἰκατερίνης, γυναικὸς εὐγενοῦς καὶ φιλανθρώπου, καταγομένης ἐκ Ναυπλίας τῆς Πελοποννήσου, ἐγεννήθη ἐν Σμύρνῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστῶσης ἑκατονταετηρίδος².

Ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἔχων πολλὴν ἔφεσιν πρὸς πᾶσαν μάθησιν, ἤκουσε τ' ἀνώτερα φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μαθήματα παρὰ τῶν τότε σοφωτέρων καὶ διασήμων Διδασκάλων Κωνσταντίνου Κούμα, Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων καὶ Στεφάνου Ἰατροῦ, ἀδελφοῦ τοῦ Οἰκονόμου. Προχωρήσας δὲ εἰς αὐτὰ ἐν ἡλικίᾳ μικρᾷ, διεκρίνετο ἐν τοῖς νοημονεστέροις καὶ τοῖς εὐμαθεστέροις τῶν ἀνωτέρων μαθητῶν, μάλιστα δὲ εἰς τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας, τῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας...

«Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅτε ἐφαίνετο ἀποτυχὸν τὸ ἐν Δακίᾳ κίνημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου καὶ πρὶν ἀκουσθῆν ἐν Σμύρνῃ ἢ τῶν ναυτικῶν νήσων καὶ τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασις, μετέβη εἰς τὴν Γαλλίαν διὰ τὴν σπουδὴν τῆς Ἰατρικῆς, ἐκεῖθεν ὅμως περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1822, ἦλθεν εἰς τὸ Νεόκαστρον, φέρων ὅπλα τινὰ, καὶ περιπλέον 20 πεδινὰ κανόνια μετὰ τῆς σκευῆς καὶ 500 τουφέκια καὶ δλόκληρον στρατιωτικὴν μουσικὴν καὶ ἄλλα χρειώδη, προσφερόμενα δι' αὐτοῦ τῇ ἀγωνιζομένῃ Ἑλλάδι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Καλλέργη».

Στὴ συνέχεια τοῦ ὑπομνήματός του ὁ Λάτρης διηγεῖται μὲ κάποια δόσι αὐταρεσκείας ὅτι «κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῆς μεγάλης ὑπὸ τὸν Δράμας

τὸς ζοῦσε ἀκόμα ὅταν τυπώθηκε ἡ σύντομος βιογραφία τοῦ Λάτρη.

1. Βλ. παρακάτω ὑποσ. 3, σελ. 64.

2. Ἐάν ἡ πληροφορία τοῦ Χρ. Σολομωνίδη ὅτι γεννήθηκε στὰ 1799

εἶναι σωστὴ, τότε θὰ ἔπρεπε ν' ἀναφέρῃ τὸ ὑπόμνημα ὅτι ὁ Λάτρης γεννήθηκε «περὶ τὰ τέλη τῆς ληξάσης ἑκατονταετηρίδος» καὶ ὄχι «περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστῶσης ἑκατονταετηρίδος».

Σατράπην¹ ἐκστρατείαν τῶν ὀθωμανῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὁ Ἄναγνωσταρᾶς ἐζήτησεν ὡς ὑπασπιστὴν τοῦ τὸν Λάτρην, ὁ ὁποῖος ἐπροτίμησε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἵδραν, ὅπου ἐσχετίσθη μετὰ τοῦ ναυάρχου Ἀνδρέου Βώκου τοῦ ἐπιλεγομένου Μιαούλη, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐζήτησε, παρόντος καὶ τοῦ τότε ναυάρχου τῶν σπετσιωτῶν Παναγιώτου Βόταση, ἂν θέλῃ νὰ ἐξακολουθήσῃ παρ' αὐτῶ συναγωνιζόμενος καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου». Τὴν πρότασιν αὕτη τοῦ ναυάρχου δέχθηκε ὁ Λάτρης «ἀποποιοούμενος» ὅπως γράφει, «μισθοὺς καὶ λάφυρα, καὶ ζητήσας μόνον νὰ ἐκφράξῃ τῷ γέροντι καὶ ἀγαθῷ ναυάρχῳ οἷαν γνώμην ἔχει κατὰ πᾶσαν περίστασιν περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων καὶ τοῦ στόλου». «Ἡ συμφωνία αὕτη», τονίζει στὸ ὑπόμνημά του ὁ Λάτρης με ἀρκετὴ οἴηση, «συνδυάζουσα τὴν μεγάλην τοῦ ναυάρχου Μιαούλη πείραν καὶ τὴν θεωρίαν καὶ γενναίαν προαίρεσιν καὶ φιλοπάτριδα τοῦ νέου Λάτρη, παρέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα!» «Εἶχε δὲ ὁ νέος οὔτος», συνεχίζει τὸ ὑπόμνημα, «θέσιν συμβούλου καὶ συνεταίρου παρὰ τῶ συνετῶ καὶ μεγαλοψύχῳ ναυάρχῳ».

Ὁ Λάτρης ἀναφέρει παρακάτω τὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσέφερε στὸν ἀγῶνα. 1) Συνέταξε τὸν ὄργανισμό τῆς διοικήσεως τῆς Ἵδρας, (ὅταν τὸ 1823 αὕτη ἀνετέθη εἰς τὸν ναύαρχον Μιαούλην). 2) Συνέταξε τὸν ὄργανισμό τῆς Κρήτης² «μετὰ τοῦ ἱατροῦ Κανέλλου Βυζαντίου ὅταν κατὰ τὸ 1823 ὁ Μανώλης Τομπάζης διωρίσθη ἀπὸ τὴν ἐν Ἀστρεὶ δευτέραν ἐθνοσυνέλευσιν ἀρμοστής τῆς Κρήτης»². 3) Τὸ 1825 ὅταν ἐκινδύνευε τὸ Μεσολόγγι, ὁ Λάτρης ἔπεισε τὸν Ναύαρχο Μιαούλη νὰ ἐφαρμόσῃ σχέδιό του, (ὅπερ ἐπιτυχῶς ἐκτελεσθὲν ἐβοήθησε τὸ κινδυνεῦον φρούριον, ὁ δὲ Μιαούλης ἐνίκησε λαμπρῶς καὶ πάλιν ἐκδιώξας τὸν ἐχθρικὸν στόλον καὶ ἀφοῦ μεγάλως ἐτίμησε τὸ ἑλληνικὸν ναυτικόν, ἔσωσε τὸ Μεσολόγγιον ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα). 4) Τὸ 1825 τὸ βρῆκε «Ἄρης» τοῦ ναυάρχου Μιαούλη με 18 ἄλλα πλοῖα καὶ «δύω πρηστήρια»³ βρισκόταν κοντὰ στὴ νησίδα Πρώτη τῆς Πυλίας, ὅταν ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐπεχείρησε καὶ ἐπέτυχε ἕξαφνα νὰ καταλάβῃ τὴν Σφακτηρία. Ὁ Λάτρης βλέποντας τὸν κίνδυνον τῆς Σφακτηρίας (καὶ ἐπομένως τοῦ Νεοκάστρου), πρότεινε στὸν Μιαούλη, (ἐναντίον τῆς γνώμης τινῶν πλοιαρχῶν, νὰ ἐπιπέσῃ καὶ ταράξῃ τὴν ἀπόβασιν τοῦ ἐχθροῦ). Ὁ Μιαούλης ὁμῶς δὲν τὸν ἄκουσε, «ἐπειδὴ τὰ μεγάλα πλοῖα τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἐπητείλουν ἐτέρωθεν τὴν ἑλληνικὴν μοῖραν...». Τὸ συμπέρασμα τοῦ Λάτρη εἶναι ὅτι, «ἂν ἐγένετο τὸ ἀπονενοημένον αὐτὸ κίνημα —ποῦ εἶχε

1. Ἐννοεῖ τὸν Δράμαλη.

2. Βλ. ὑποσ. στὸ τέλος.

3. Ἐννοεῖ πυρπολικά.

υποδείξει ὁ ἴδιος — πιθανῶς καὶ ἡ Σφακτηρία θὰ ἐσώζετο καὶ τὸ Νεοκάστρον καὶ ἐξῶθεν αὐτοῦ ἴσως κατεστρέφετο ὁ αἰγυπτιακὸς στρατός» 1. 5) Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Νεοκάστρου, ὁ Λάτρης πρότεινε στὸν Ναύαρχο Μιαούλη νὰ στείλῃ δύο «πρηστήρια» ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ποὺ βρισκόταν στὸν λιμένα τῆς Πύλου, «ἀλλὰ ἡ συμβουλή του δὲν ἐξετελέσθη, ἂν καὶ τὴν ἐδέχθη ἀρχικῶς ὁ Ναύαρχος, διότι ὁ στόλος ἀπέπλευσεν εἰς τὴν ναυμαχίαν τῆς Μεθώνης, ὅπου ὁ ἐχθρικός στόλος ἔχασε 16 πολεμικὰ καὶ 20 φορτηγὰ τὸ ὅλον 36 κομμάτια». 6) Πρὶν πέσῃ τὸ Μεσολόγγι ὁ Λάτρης ἔπεισε τὸν ναύαρχο Μιαούλη «πρὸς σωτηρίαν τοῦ κινδυνεύοντος φρουρίου νὰ μὴ κτυπήσῃ τὸν ἐχθρικὸν στόλον ἐκ παρατάξεως, ἀλλὰ νὰ ὀρμήσῃ «πρωράχθης» ἕως οὗ ἀναγκάσῃ τὸν ἐχθρικὸν στόλον φεύγοντα νὰ πέσῃ εἰς τὰ ρηχὰ τοῦ εἰρημένου κόλπου. «Ὡρμησαν τότε μετὰ τοῦ ναύαρχου 6-7 πλοῖα. Συγχρόνως, ὁ ναύαρχος τῶν Πετσειωτῶν καὶ ὁ ἀριστοπρηστήρ Κανάρης κατεδίωκον τὴν ἀριστερὰν τοῦ ἐχθροῦ πτέρυγα, ἀλλὰ δυστυχῶς ἤλλαξε ἔξαφνα ὁ καιρὸς καὶ ὁ ἐχθρὸς ὠφεληθεὶς ἀπηλλάγη τοῦ κινδύνου». 7) Πρὶν ἀπὸ τὰ συμβάντα αὐτὰ ὁ Λάτρης ἔπεισε τὸν ναύαρχο, ποὺ βρισκόταν μὲ τὸν στόλο του στὴν Κίμωλο, νὰ πλεύσῃ στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου ἐχθρικοῦ στόλου. Ὁ Μιαούλης δέχθηκε τὸ σχέδιον, «ἀλλὰ ἐν τῇ συνελεύσει τινὲς τῶν πλοιαρχῶν ἔκαμαν τινὰς ἀντιρρήσεις ὅτι τὰ πλοῖα πάντα δὲν ἦσαν ἔτοιμα διὰ μακρὸν πλοῦν. Κατόπιν τούτου τινὰ πλοῖα ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς Κιμώλου ἀνευ ἀνωτέρας ἀδείας, καὶ οὕτως ἠναγκάσθη ὁ Μιαούλης νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰδραν». 8) Τὸ τελευταῖον κατόρθωμα τοῦ Λάτρη, ὅπως τὸ ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος στὸ φυλλάδιον, ἦταν νὰ μεταπέσῃ τὸν ναύαρχο Μιαούλη, ὁ ὁποῖος ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου ἔγραψεν εἰς τὸν υἱὸν του Δημήτριον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰδραν μὲ τὴν οἰκογενειάν του καὶ τὰ πολυτιμότερα τῶν πραγμάτων του καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Κύθηρα. Ὁ Λάτρης τότε «διὰ λόγου ἐντόνου καὶ ἀποφασιστικοῦ», ὅχι μόνον μετέπεισε, ὅπως λέγει, τὸν Μιαούλη ν' ἀλλάξῃ τὰ σχέδιά του ἀλλὰ καὶ νὰ «καλέσῃ τοὺς ἀδελφοὺς Πετσιώτας νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν Ἰδραν, μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των καὶ τῶν πλοίων, καὶ νὰ ὀχυρωθῇ καλῶς ἡ Ἰδρα καὶ νὰ προσκληθῶσιν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῆς τὸ τακτικὸν τοῦ Φαβιέρου, ὁ Καρατάσος ἔχων ἀξιόμαχόν τι σῶμα μακεδονικὸν καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ κλπ...». «Τὰ πρὸς τοῦτο γράμματα τοῦ τοῦ Κοινοῦ τῆς Ἰδρας, ἔφερε ὁ Λάτρης μετὰ σπουδῆς εἰς Πέτσα καὶ Ναύπλιον, ἵνα ὁμιλήσῃ τὰ

δέοντα, και έντός 5-6 ήμερῶν ή όχύρωσις τής "Υδρας ήτο τελεία.¹ Ταύτα μαθών ό έχθρός παρήτησε τό σχέδιόν του και τότε μόνον άπεφάσισεν ή Εύρώπη νά μεσολαβήση πρός σύστασιν κράτους τινός έλληνικου...».

Τέλος, ό Λάτρης άποδίδει σέ δική του πρωτοβουλία τόν διορισμό του Φαβιέρου «ως οργανιστου και άρχηγου τών τακτικῶν τής 'Ελλάδος στρατευμάτων», τήν πρόσκληση του άγγλου ναυάρχου², τήν άφιξη γαλλικου συμμαχικου στρατου «προς άποδιώξιν τών αιγυπτίων και ταχειαν έλευθερωσιν τής Πελοποννήσου, τήν λύτρωσιν χιλίων περιπου παιδιών άρρένων και θηλέων και τινων γυναικῶν τής 'Ελλάδος, άπαγομένων εις Αίγυπτον μετα του αιγυπτιακου στόλου και στρατου», και άλλες μικρότερης εκτάσεως ύπηρεσιες.

Στό σημείο αυτό ό Λάτρης παρέχει τήν πληροφορία ότι «περι τών έθνωφελῶν τούτων και πολλῶν άλλων ενεργειῶν του άγωνιστου και πολιτικου άνδρος τούτου γενήσεται πλατύτερος λόγος έν τοις εκδοθησομένοις ύπομνήμασι».³

Γιά ν' άποδείξει τήν ύπόληψη που του ειχεν ό Μιαούλης, παραθέτει τή γνώμη που εξέφρασε ό ναύαρχος γι' αυτόν όταν τόν ρώτησαν οι «γνωστοι όπλαρχηγοι» τής 'Ακαρνανίας και Αιτωλίας 'Ανδρέας 'Ισκου και 'Ιωάννης Στάϊκος. «'Ο Λάτρης, ειπε ό ναύαρχος, ήτο πάντοτε και από ήμας γενναίωτερος, επειδή και όταν ήμεις, προφυλάττοντες όλίγον τά πλοια μας και τά μέσα μας, έδυσκολευόμεθα, αυτός, όπου ήτο ανάγκη, μάς έμβαζεν εις τήν φωτιά με τό σχέδιον και με τήν παρακίνησιν ένω έκινδύνευε και αυτός μαζί μας, όσον ήμεις».

'Ο Λάτρης καταλήγει με σύντομη εξιστόρηση των ύπηρεσιῶν του επί Καποδιστρίου, ό όποιος τόν «προώρισε πρώτον τής 'Ελλάδος πρε-

1. 'Ο γράφων δέν έχει όχυρωματικές γνώσεις, αλλά δέν μπορεί ν' αντιληφθῆ πώς ή "Υδρα μπόρεσε ν' άποκτήσει «τελείαν όχύρωσιν» μέσα σέ 5-6 ήμέρες.

2. 'Εννοεί προφανώς τόν ναύαρχο Κόχραν.

3. Τά ύπομνήματα του Λάτρη δέν ειδαν τό φώς τής δημοσιότητας. 'Οπως αναφέρει ό Α. Μπενάκης (ένθ. άνωτ. σελ. 47 ύπ. Ι), όταν ό Λάτρης πέθανε στα 1881 στη Σμύρνη άφησε καιβώτια πλήρη έγγραφων, τά όποια δυστυχώς

άπωλέσθησαν κατά τήν μικρασιατικήν καταστροφήν του 1922». Είναι κρίμα ότι τ' άπομνημονεύματα του Λάτρη δέν δημοσιεύθηκαν. "Αν και τόν διακρίνει κάποια δόσις ύπερβολής ως προς τήν σημασία και τήν εκταση τής συμβολής του στον άγώνα, θ' άποτελοϋσαν πάντως πρώτης τάξεως πηγή για τόν μεταγενέστερο ιστορικό του 'Αγώνος, έφ' όσον ό Λάτρης ήταν σέ προσωπική επαφή με τους σημαντικώτερους συντελεστες τής ανεξαρτησίας. Τό κείμενο του φυλλαδιου του 1873 άποτελεί ως-

σβευτήν εἰς τὴν Δύσιν καὶ Ὀροθέτην». Ὅταν ἔγινε ἡ ὀροθεσία τοῦ Βασιλείου, γράφει, «αἱ ἐπίμονοι παρατηρήσεις τοῦ ἡμετέρου ἀγωνιστοῦ (ἐνοεῖ τὸν ἑαυτό του), ἐπὶ τοῦ κακῶς γενομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει πρωτοκόλλου, ἔπεισαν τοὺς ὀροθέτας τῶν τριῶν Δυνάμεων εἰς τινὰς πρὸς ὄφελος τῆς Ἑλλάδος τροποποιήσεις...». Ἀφοῦ ὑπηρέτησε, σὲ διάφορες ὑπηρεσίες «ἀηδιάζων πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων τοῦ βασιλείου, παρητήθη προσκαίρως, ἀφοῦ πρὸς ἀσφάλειαν τῆς Ἐκκλησίας¹ καὶ χάριν εὐνομίας καὶ προόδου συνετέλεσεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἀναίμακτον μεταπολίτευσιν τοῦ 1843 ἔτους».

β) Ἀνδρέας Παπαδόπουλος - Βρετὸς

Κτυπητὴ ἀντίθεση στὴ συνήθεια τοῦ Ι. Λάτρη νὰ μὴν ὑπογράφη ποτὲ τὰ δημοσιεύματά του ἀλλὰ νὰ κρύβεται κάτω ἀπὸ ψευδώνυμα, ἀποτελοῦν τὰ δημοσιεύματα τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ στὸ «Παναρμόνιον», τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον εἶναι ἐνυπόγραφα, ἀλλὰ καὶ συνοδεύονται ἀπὸ σωρεῖα τίτλων τοῦ συγγραφέως.

Ὁ Παπαδόπουλος-Βρετὸς δὲν ὑπῆρξε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ συντάκτης τοῦ «Παναρμονίου», ἀλλὰ, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος,² τὸν παρεκάλεσε ὁ Ι. Λάτρης νὰ δημοσιεύσῃ ἄρθρα φιλολογικὰ στὸν «Παναρμόνιον» καὶ τότε ὁ Παπαδόπουλος - Βρετὸς τοῦ παρέδωσε τὸ χειρόγραφο τοῦ Καταλόγου του «τοῦ ὁποίου ἡ ἔκδοσις ἦτο ὡς ἐπιφυλλὶς τῆς ρηθείσης ἐφημερίδος...».

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Παπαδόπουλος-Βρετὸς συνεργάσθηκε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μὲ τὸν Λάτρη γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Παναρμονίου», πιθανῶτατα δὲ ἡ σκέψις τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδος σὲ δύο γλωσσας, ἑλληνικὴ καὶ γαλλικὴ, νὰ ἦταν ἰδέα δική του. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Βρετὸς καὶ παλαιότερα, κατὰ τὸ 1831, ὅταν τὸν ἐκάλεσε ὁ Καποδίστριας νὰ κατέλθῃ στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ συμβάλῃ στὴν ὀργάνωσιν τοῦ νεοσύστατου κράτους,³

τόσο περίληψιν τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Λάτρη, ὅπως ἀνέφερε ὁ συντάκτης τοῦ προλόγου, πιθανῶτατα δηλ. ὁ ἴδιος ὁ Λάτρης.

1. Ὅπως ἐξηγεῖ παρακάτω ὁ Λάτρης, «οἱ θρησκομανεῖς τῆς παπικῆς Δύσεως προσηλυτισταί, ἐσχεδίασαν ἐπιτηδεῖως μεγάλας ἐπιβουλάς πρὸς ὑπόσκαψιν καὶ ἀνατροπὴν τῆς ἀθώας καὶ

πολυπαθοῦς ἐκκλησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους» καὶ προσθέτει ὅτι ὁ ἴδιος «ἐνήργησε πολλὰ, ἐπιτυχῶς πρὸς ματαίωσιν τῶν ἀθεμίτων τούτων σκευωριῶν».

2. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 4, σ. 57.

3. Βλ. βιογραφία Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ ὑπὸ Φ. Μιχαλοπούλου στὴ «Νέα Ἑστία» 1938 καὶ σὲ ἀνάτυπο (σελ. 7).

ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα «Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης» στὸ Ναύπλιο ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1832 ἕως τὸν Ἰανουάριο 1833 σὲ ἑλληνικὴ καὶ γαλλικὴ γλῶσσα.¹

Τὴν συνεργασία του στὸ «Παναρμόνιον» ἀρχίζει ὁ Βρετὸς ἀπὸ τὸ τεῦχος ἀριθ. 7 τὴν 28 Ἰανουαρίου 1845 (σελ. 54, 69), μὲ τὴν δημοσίευση γαλλιστὶ ἐνὸς γράμματός του πρὸς τὸν *Moniteur Grec*, πού στρέφεται κατὰ τοῦ γάλλου ἀρχαιολόγου Le Bas. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Le Bas εἶχε ἐνθαρρύνει τὸν Βρετὸ νὰ παρουσιάσῃ στὴ Γαλλικὴ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν τὸ περίφημο ὑπόμνημά του περὶ τοῦ «Πιλήματος».² Παρακάτω θὰ εἰποῦμε περισσότερα γιὰ τὴν ἀνακάλυψη αὐτῆ τοῦ Βρετοῦ πού τὴν ἀνέφερε πάντοτε μὲ πολλὴ ὑπερηφάνεια καὶ ἐπετίθετο μὲ δριμύτητα ἐναντίον ὅσων δὲν τὴν ἐλάμβαναν σοβαρὰ ὑπ' ὄψει. Τὴν δυσαρέσκειά του ἐναντίον τοῦ Le Bas, γιὰτὶ ἔγραψε ἐναντίον του «ἄρθρον πικρότατον», δὲν ἐξέχασε ὁ Βρετὸς ἀκόμη καὶ ὅταν μετὰ μιὰ δεκαετία (στὰ 1854) τύπωσε τὴν δευτέρη ἐκδοσὴ τοῦ Καταλόγου του μὲ τὸν τίτλο «Νεοελληνικὴ Φιλολογία», στὴν ὁποία γράφει τὰ ἐξῆς³:

1. Βλ. Γκίνη-Μέζα Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, ἀριθ. 3151, Ἱστορικὴ Ἐκθεσις τῆς ἐφημερίδος «Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης», ἐκδιδομένης ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ εἰς Ναύπλιον ἀπὸ τοῦ Μαῖου μηνὸς τοῦ 1832 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου 1833, Ἀθῆναι 1839 ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Τὸ 1853 ὁ Βρετὸς ἐξέδωσε καὶ πάλι τὸν «Ἑλληνικὸν Καθρέπτην» ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ μὲ τὸν τίτλο: *Le Miroir Grec, Journal politique et littéraire, en français et grec*. Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης, ἐφημερίς πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ, γαλλιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ, περίοδος Β' Ἀθῆναι 1853. Τὸ πρῶτο φύλλο κυκλοφόρησε τὴν 1η Μαρτίου 1853 καὶ τὸ τελευταῖο τὴν 10 Μαΐου 1854. Δὲν ὑπάρχει κανένα πλήρες γνωστὸ ἀντίτυπο τῆς δευτέρας αὐτῆς περιόδου τοῦ «Ἑλληνικοῦ Καθρέπτου», ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα φύλλα πού βρισκονται στὴν βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς. Ὁ Μιχαλόπουλος στὴ βιογραφία τοῦ Βρετοῦ (ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 7) ἀναφέρει τὴν ἐφημερίδα αὐτὴ τοῦ Βρετοῦ ὡς «Καθρέπτης» ἀντὶ «Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης». Γενικῶς οἱ

παραπομπές τοῦ Μιχαλοπούλου εἶναι γεμᾶτες ἀπὸ λάθη καὶ πρέπει νὰ ἐλέγχωνται. Ὁ κ. Γκίνης στὸν Κατάλογο ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς ἐκδόσεως 1967 ἀναφέρει ἐκδόσεις ἐφημερίδος μὲ τὸν τίτλο «Καθρέπτης» στὸ Ναύπλιο στὰ 1833 καὶ στὴν Ἀθήνα στὰ 1850 καὶ «Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης» στὴν Ἀθήνα στὰ 1853. Στὴν προηγουμένη ἐκδοσὴ τοῦ Καταλόγου του ὁ κ. Γκίνης ἀναφέρει καὶ ἐφημερίδα «Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης» στὴν Ὑδρα 1821-22, ἀλλὰ διαγράφει τὴν μνεία αὐτὴ στὴ β' ἐκδοσὴ.

2. *Mémoire sur le Pilima (Πιλήμα) ... par André Papadopoulos-Vrétos... Saint Petersburg 1856*. «Avant de passer plus loin, je dois dire que M. Philippe le Bas, membre de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, a bien voulu voir mon Mémoire et si ce travail a été jugé digne d'être présenté à cette savante Compagnie, c'est à ses corrections et additions que je le dois».

3. σελ. ιθ', ὑποσημ. α.

«...Ένεκα δὲ τοῦ πατριωτισμοῦ μου ὁ γάλλος ἀρχαιολόγος Le Bas (Λὲ Βὰς) ἔγραψε κατ' ἐμοῦ ἄρθρον πικρότατον τὸ ὁποῖον ἐδέχθη (θέλει νὰ πῆ ἔγινε δεκτὸν) εἰς τὰς στήλας τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλιστὶ ἐκδιδομένης τότε ἐφημερίδος 'Ὁ Μηνύτωρ' παρ' ἐνὸς πυγμαίου γάλλου, μισθοδοτουμένου νὰ ἐξυβρίζῃ τοὺς Ἕλληνας ὅσοι δὲν ἦσαν πολιτικοὶ τοῦ φίλου». ¹

Στὸ τεῦχος ἀριθ. 10 τῆς 10 Φεβρουαρίου 1845 (σελ. 77), ἀρχίζει νὰ δημοσιεῦται ὁ «Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τυπωθέντων βιβλίων τῆς Ἑλλην. γλώσσης κλπ., ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ». Στὸν κατάλογο προτάσσεται εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ Ι. Λάτρη μὲ τὸν τίτλο «Φιλολογικά», καθὼς καὶ γράμμα τοῦ Βρετοῦ πρὸς τὸν συντάκτη τοῦ «Παναρμονίου». Ἀναδημοσιεύω ἐδῶ, γιὰ τὸ βιβλιογραφικὸ τους ἐνδιαφέρον ², τὰ κείμενα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Λάτρη καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βρετοῦ.

«Ἐκ πολλοῦ ἐζητήσαμεν καὶ δὲν εὔρομεν ἂν ὑπάρχη τυπωμένος Κατάλογός τις τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Μοναρχίας μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως συγγραφέντων καὶ ἐκδοθέντων βιβλίων εἰς τὴν νεωτέραν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον, ἣ ὁποία φθαρῆσα κατ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ἐπιπεσόντος βαρβαρισμοῦ, καθαρίζεται αὐθις καὶ ἀναλαμβάνει κατ'

1. Ἐκδότης τοῦ «Moniteur Grec», ἡμιεπισήμου ἐφημερίδος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (1844-1848) ἦταν ὁ Α. Bertrand. Ὁ «Moniteur Grec» τυπωνόταν στὸ ἐθνικὸ τυπογραφεῖο (Βλ. Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμος 12, σελ. 144α). Τὴν ἐφημερίδα αὐτὴ ἀγνοεῖ ὁ κ.Δ. Γκίνης στὸν Κατάλογο τῶν Ἑλληνικῶν Ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν.

2. Βλ. σελ. 29 τοῦ ἴδιου τεύχους, στὸ γαλλικὸ τμήμα τοῦ ὁποίου δημοσιεύεται ἐπίσης ἡ ἐξῆς «εἰδησις» γιὰ τοὺς ξένους προφανῶς ἀναγνώστες τῆς ἐφημερίδος :

Athènes, le 22 février 1841.

Α ἀπὸ τῆς Ν. 10 de notre journal commence la publication si intéressante pour la Littérature Grecque - Moderne, du Catalogue des livres imprimés en grec-moderne ou

en grec - ancien par des Grecs modernes, depuis l'invention de l'imprimerie jusqu'à la première année de la régénération de la Grèce, 1821. Ce travail, qui, nous n'en doutons pas sera accueilli avec faveur par tous les savants Grecs et étrangers, est dû à M. André Papadopoulo Vrétos, ancien Bibliothécaire de l'Université Ionienne, fondée par l'illustre philhellène Comte de Guilford.

Nous invitons les hellénistes étrangers à nous communiquer les titres de ces ouvrages imprimés pendant l'espace cité, et qu'ils ne les rencontreraient pas dans le Catalogue de M. Papadopoulo, rédigé par ordre chronologique. On aura alors un ouvrage complet, depuis longtemps désiré par les savants.

δλίγον τὴν ἀρχαίαν εὐπρέπειαν. Ἡ μελέτη αὕτη ἐκτὸς ὅτι φαίνεται ἀναγκαία εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐθνικῆς φιλολογίας, διδάσκει οὐκ ὀλίγον τὸν Ἕλληνα εἰς τὸ δύσκολον ἔργον τῆς ἐνεργουμένης ἀνεγέρσεως ἢ νέας μορφώσεως τῆς γλώσσης. Ὁ ἰατρὸς κύριος Παπαδόπουλος-Βρετός, Λευκάδιος, δημότης Ἀθηνῶν, γνωστὸς εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ἄλλως τε καὶ διὰ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ Πιλήματος, ἀνεπλήρωσε τὴν χρεῖαν ταύτην κατὰ μέγα μέρος. Χρηματίσας, νεώτερος ἤδη ὢν, ὡς Ἐπιστάτης τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, συσταθείσης παρὰ τοῦ μακαρίτου καὶ κλεινοῦ φιλέλληνος Ἀγγλου Γυλφορδίου (Guilford), ἡ ὁποία περιεῖχε καὶ τὴν πλουσιωτέραν πασῶν συλλογὴν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τοῦ προειρημένου χρονικοῦ διαστήματος, ἐφύλαξε σημειώσιν τινα τῶν βιβλίων τῆς συλλογῆς ταύτης, τὴν ὁποίαν δημοσιεύομεν διὰ τοῦ Παναρμονίου, πρὸς γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῶν ἀπανταχοῦ ὁμογενῶν κατὰ τὴν κάτωθι καταχωριζομένην ἐπιστολὴν αὐτοῦ. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος κατάλογος, ὁ ἤδη τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενος διὰ τῆς ἐφημερίδος ταύτης, περιέχει ἐκτὸς τῶν βιβλίων τῆς συλλογῆς τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου Φιλέλληνος καὶ ἄλλα, ὅσα, ἄγνωστα εἰς τὸν φιλέλληνα τοῦτον, εὗρηκεν ὁ Κύριος Παπαδόπουλος εἰς διάφορα μέρη. Διακρίνονται δὲ ταῦτα ἐν τέλει διὰ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων Α.Π.Β. πρὸς διαστολὴν τῆς συλλογῆς τοῦ Γυλφορδίου, ἡ ὁποία, πρὸ πολλοῦ μετεκομίσθη ἐκ Κερκύρας εἰς τὴν Βρεττανίαν, καὶ ἐπωλήθη διὰ δημοπρασίας μετὰ τῶν ἄλλων βιβλίων τοῦ ἀποθανόντος ὑπὸ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ.

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ τοιοῦτου Καταλόγου τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως, (ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1454 μέχρι τοῦ 1821 μ.Χ.) ὑπαρχόντων τυπωμένων ἢ καὶ χειρογράφων βιβλίων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης παρακαλοῦνται οἱ ἀπανταχοῦ ὁμογενεῖς λόγιοι ἢ φιλέλληνες ἀλλογενεῖς, ἵνα διευθύνωσι φιλοκάλως εἰς τὸν Ἐκδότην τοῦ Παναρμονίου, ὅσας σημειώσεις ἢ πληροφορίας ἔχωσι κατὰ καιροὺς περὶ ἄλλων βιβλίων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μὴ ἐγγεγραμμένων ἐν τῷ προκειμένῳ Κατάλογῳ, ἔχοντες τοῦ λοιποῦ αὐτὸν ὡς τινα βάσιν εἰς τὰς ἐρεῦνας καὶ παρατηρήσεις αὐτῶν».

Εὐθύφρων

Ἀθῆναι τὴν 27 Ἰανουαρίου 1845

Κύριε Συντάκτα τοῦ Παναρμονίου!

Ἐπιθυμῶν καὶ ἐγὼ νὰ συνδράμω κατὰ δύναμιν εἰς τὸν πλουτισμὸν τῆς ἀξιολόγου ἐφημερίδος σας, μόνον σκοπὸν ἐχούσης τὴν θρη-

ΤΟ Ἑλληνικόν ἔθνος ὑπάρχει διακεκριμένως ἐν τῇ Μεσογείᾳ ἀπὸ τρισχιλίων ἤδη ἐτῶν καὶ ἐπέκεινα, καὶ συνάπτει καὶ συναρμύζειν ἐκ θαλάσσης πρὸς τὴν Ἑυρώπην μετὰ τῆς Ἀσίας, κατέχει δὲ δικαιοματικῶς ἐκπαλί μετὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἐποικιζομένων καὶ ἐξελληνιζομένων ἀλλογενῶν λαῶν τὴν ἐν τῷ Ἰστροῦ καὶ Ταύρου ὄρειοῦς, νησιῶδες καὶ εὐάνθρους τόπους, ἔθνος τοιοῦτον συμπεπηγμένον ἀδιαλύτως ἐκ τε κοινῆς ἱστορίας καὶ γλώσσης καὶ ἐκκλησίας, ἔτι δὲ κοινῶν παθμάτων, συμπερνόντων καὶ ἀγώνων, δὲν ἔχει προδήλως μεγάλας καὶ διαρκεῖς αἰτίας διαίρεσως ἢ φθορᾶς ἔσθην, οὐδὲ κινδύνων ὀλιγῶν ἔσθην, ἀπὸ μάλιστα συνδεθῆ ποτὲ ὀλόκληρον ἐν εὐνόμῳ τινι καὶ σταθερᾷ πολιτείᾳ, ὡς ἐλπίζεται βεβαίως πως κατὰ φύσιν τῶν ὄντων. Ἄλλ' ὅμως παρὰ τοσοῦτον γίνονται καθ' ἑκάστην πανταχόθεν περὶ αὐτοῦ τοῦ ἔθνους, τοῦ τοσοῦτον ἀναγκαίου καὶ προσφιλοῦς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, λόγοι ἀφῶδες καὶ ἀπίστοι, ἐξηγούντες καὶ διδάσκοντες τὰ ἐναντία σκοπίμως καὶ τεχνέντως ἢ ἀσκοπίως καὶ ἀπιστοκρίτως. Ἡ νέα λοιπὸν Ἐφημερίς τὸ ΠΑΝΑΡΜΟΝΙΟΝ, τὴν ὁποίαν ἐπιμετροῦμεν ὡς Πολιτικῆν, Φιλολογικῆν, Βιομηχανικῆν κτλ. ἔχει κατὰ τ' ὄνομα ἢς καλῶν πρόθεσιν, τὴ ὑποδεικνύει καὶ συνιστᾷ τοῖς καὶ τὴν κατὰ φύσιν ὑπάρχουσαν ἀρμονίαν τοῦ μεγαλοπράγμονος καὶ πολυκαθῶς Ἑλλῆνος πρὸς τε αὐτὸν, καθ' ἑαυτὸν θεωρομένου, καὶ πρὸς τὰς περιστοιχοῦσας Δυνάμεις, Χριστιανικὰς ἢ Μωαμεθανικὰς γενικῶς. Ἐκ τῆς ἐφημερίδος ταύτης ἔχει πρῶτον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀφορμὰς ἀναγκαίας εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀνάπλασιν ἢ τὸν νέον αὐτοῦ ἀδρωτισμὸν, τὸν ὁποῖον ἐξάγοντες μᾶλλον ἐκ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ σοφίας λέγομεν *Ἑλλητισμὸν*, ὡς ἐρέθη καὶ ἄλλοτε. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκουσι πληροφορίας καὶ ἰδέας χρησίμους, ἢ μὲν Ἑλληνικῆ Κυβέρτησις πρὸς τὴν εὐδοικίαν σίαν τοῦ κράτους καὶ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ σχέσεις, οἱ δὲ φιλόανθρωποι τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν συγγραφεῶν τῆς σοφῆς Ἑυρώπης καθέσονται ἀφορμὰ τοῖς Ἑλληνας καὶ τὴν Ἀνατολήν, ἢ δὲ Ὀθωμανικῆ ἐξουσία πρὸς τὴν ἀνάπλασιν καὶ εὐμερίαν τῶν ὑπκόων καὶ τὰς πρεπούσας μετὰ τῶν Ἑλλήνων σχέσεις, καὶ ἡ Αἰγυπτιακὴ ἡγεμονία ὑπὲρ τῆς ἀμοιβαίας ἀρελείας τῶν δύο τούτων, ῥωσικῶν φίλων τόπων, Ἑλλᾶδος καὶ Αἰγύπτου. Ἐκ τῆς ἐφημερίδος ταύτης ἔχει πᾶσα λατρεία θρησκευτικῆ ἴσιν προστασίαν ἐνώπιον τῆς Ἑλληνικῆς ἰσονομίας καὶ παρρησίας. Ἐν αὐτῇ πᾶσα μερὶς καὶ δοξασία πολι-

LA nation Hellénique, qui existe dans la Méditerranée depuis plus de trois mille ans d'une manière distinguée, la seule, qui peut harmoniser l'Europe avec l'Asie par un contact naturel et continu, et qui avec les peuples nouveaux et hellénisés possède de droit les pays montagneux, insulaires et peuplés en deça l'Ister et du Taurus; cette nation si indissolublement compacte par l'identité de race, de langue, de culte, de souffrances, d'intérêts, de travaux, ne peut certes avoir jamais naturellement des causes grandes ou permanentes de division et de corruption en dedans, ou des dangers totaux du dehors, à plus forte raison, quand elle serait constitué toute entière en un état bien réglé et stable, ce qu'il est permis d'espérer d'une manière certaine par la nature même des choses. Cependant il y a vraiment à s'étonner pourquoi on tient chaque jour de tout côté des propos si dénaturés et si déplacés sur une nation si nécessaire et si chère à l'humanité, propos faits pour présenter au monde avec on sans intention et inconsiderément tout le contraire de ce qu'est et doit être en effet. Le nouveau journal donc, le Panarmonion, que nous commençons et qui sera à la fois Politique, Littéraire, Industriel et c. se propose selon son nom particulièrement d'indiquer et recommander à l'attention générale l'harmonie naturelle et parfaite de cette nation civilisatrice et infortunée, considérant en elle-même, que dans ses rapports avec les Puissances environnantes, Chrétiennes ou Mahometanes. Dans ce journal le Peuple Hellenique aura à puiser les motifs nécessaires à sa reconstruction nationale, en d'autres termes, à son nouvel humanisme (civilisation), que nous nommerons *Hellenisme*, comme on l'a appelé autrefois, en le tirant de l'histoire et de la pensée nationale. Ce journal contiendra des informations et des idées utiles au gouvernement de la Hellade pour la bonne administration du pays, et pour ses relations extérieures. Il sera intéressant pour les hommes d'état et pour les auteurs philanthropes de l'Europe éclairée pour ce qui regarde les Hellènes et l'Orient. Il sera nécessaire à l'autorité Othomane pour le repos et le bien être de ses sujets, comme pour ses relations convenables avec le royaume Hellénique, et enfin à la principauté Egyptienne pour les intérêts reciproques des deux états, naturellement amis, la Hellade et l'Egypte. Dans notre journal tout culte religieux sera protégé également conformément aux lois, qui établissent les droits et la liberté de la presse des Hellènes. Toute opinion politique trouvera ici de la justice et une tolérance suffisante, en y puisant

Εἰκ. 1. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ φυλλαδίου μετὰ τὴν ἀγγελίαν ἐκδόσεως τοῦ «Παναρμονίου»

Τὸ ΠΑΝΑΡΜΟΝΙΟΝ ἐκδίδεται τακτικῶς δις τῆς ἐβδομάδος, τετάρτην καὶ σάββατον πρωί, εἰς μέγα φύλλον διπλωμένον εἰς τέταρτον (ἴτοι φύλλα 4, σελίδας 8, στήλας 16). ὡστε δυνάμενον ἐτησίως να φυλάττεται εἰς χρῆσιν ὠφέλιμον ἐν παντὶ καιρῷ. Ἡ δὲ τελευταία τοῦ φύλλου στήλαι δισμυμῆρι τεσσάρων κατὰ τὴν γρείαν ἔχουσι γαλλιστὶ περιληπτικῶν ἐκθέσεων τῆς νῦν τῶν Ἑλλητικῶν πραγμάτων καταστάσεως καὶ ἐγγένει τῶν ἀνατολικῶν ἐπι δε τῶν ἰδεῶν καὶ ἀξιωματικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ κατὰ τὰς μετ' αὐτοῦ σχέσεις τῶν ἀλλογενῶν, καὶ ἀναγκαίων σύντομον τῶν ἐσφαλμένων πληροφοριῶν καὶ προτάσεων, ὅσας διαδίδει συνεχῶς περὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν ὁ Ἀνατολικὸς καὶ ὁ Ἑσπερῖος τύπος. Ἐλπίζομεν οὕτως, ἐλθόντες εὐσυνειδήτως ὅταν ἀναγκασθῶν εἰς τὰς σκέψεις τῆς Ἑρώπις, να εὐκοινοῦσιν τὴν μεταγίγνησιν τῆς ὕλης αὐτῆς εἰς τὰς στήλας τῶν ζῶων ἐφημερίδων πρὸς ταχύτεραν τῆς ἀληθείας διάγνησιν.

Ὁ ὑπογραφεύμενος ἐκδότας ὑποχρεούμενος μὲν εἰς μεγάλαν δαπάναν διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἔργου, ἀλλὰ συμπιουρούμενος μετὰ τῶν συντακτῶν νὰ ἐυκόλινωσιν τὴν διαδοσιν τοῦ ΠΑΝΑΡΜΟΝΙΟΥ πανταχοῦ διὰ τὴν ἀπ' αὐτοῦ προσδοκούμενην ὠφέλειαν εἰς τὸ ἔθνος, προσδιορίζω τὴν τιμὴν ἐπι τῷ μετριοτάτω, ἐκ μὲν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς εἰς δραχμ. 20 ἐτησίως καὶ 15 ἐξαμηνιαίως, ἐκ δὲ τῶν ἐπαρχιῶν εἰς δραχμ. 24 ἐτησίως καὶ 15 ἐξαμηνιαίως, ἐκ δὲ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰς δραχμ. 30 ἐτησίως, καὶ 20 ἐξαμηνιαίως. Ἡ συνδρομὴ ζῆται προπληρωτικῶς κατὰ ἐξαμηνίαν ἐπι ἀποδείξει, ἔχουσαν τὸ ἴσον τῆς ἐτησίως τιμῆς, μετὰ τὴν παραλαβὴν τοῦ πρώτου φύλλου ἐκάστης ἐξαμηνίας. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ συνδρομητὴς μίαι ἐξαμηνίας, καὶ ὅμι ἔτος, προπληροῦν τὴν ἐξαμηνίαν ὀλοτέρον. Ἡ δὲ καταγραρῆ τῶν συνδρομητῶν γίνεται περὶ τὸ ἐκδοτὴ ἐν Ἀθήναις, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις παρὰ τοῖς ἐπιτάταις τῶν ταχυδρομείων καὶ παρὰ τοῖς προξενίοις κατὰ τὸ ἐξωτερικόν.

Ἀθῆναι 17 Δεκεμβρίου 1844.

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ.

quatre (8 pages, 16 colonnes), de manière à pouvoir être relié annuellement pour être conservé par les abonnés à un usage utile dans tous les tems. Les dernières colonnes, deux jusqu'à quatre, selon le besoin, contiendront en français un exposé sommaire de l'état actuel des affaires Helleniques et de celles de l'Orient plus généralement, ainsi que les opinions et les prétentions du Peuple Hellenique dans ses rapports avec les Puissances étrangères. On y trouvera de plus une refutation succincte des informations ou propositions erronées que la presse du Levant ou de l'Europe ne cesse de repandre tant sur les Hellènes que sur les affaires Turques. Peut-être en exposant consciencieusement une matière nécessaire à la considération de l'Europe, nous faciliterons ainsi la translation de cette matière aux colonnes des journaux étrangers pour la plus prompte connaissance de la vérité dans le monde.

Quoique obligé à des grandes dépenses pour la réussite de cette entreprise, cependant pour faciliter l'abonnement dans le seul but de l'utilité publique suivant le désir des rédacteurs du journal, j'ai réduit le prix de l'abonnement à 20 drachmes par an, 12 par semestre pour Athènes et le Pirée, à dr. 24 par an, 15 par semestre pour les provinces du royaume, et à dr. 30 par an, 20 par semestre pour l'étranger. L'abonnement est payé d'avance, sur un reçu, la moitié par semestre, après la réception de la première feuille de chaque semestre. Il est entendu, que celui qui s'abonne pour un seul semestre, aura à payer d'avance l'abonnement entier. Les abonnés seront inscrits dans le bureau de l'Éditeur à Athènes, ou chez les agents de la poste dans les provinces. Les bureaux des consuls, vice-consuls et agents consulaires de la Grèce à l'étranger recevront pour nous les transmettre les abonnements extérieurs.

Athènes 29 Decembre 1844

L'ÉDITEUR.

Α. Μ. Χαροκόπου δια' ἑμῶν ἔχει

Εἰς. 2. Ἡ τρίτη σελίδα τῆς «Προκηρύξεως».

σκευητικήν, επιστημονικήν και πολιτικήν εὐδαιμονίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, σπεύδω νὰ σᾶς παραχωρήσω τὸν Κατάλογον ὅσων συγγραμμάτων ἐτυπώθησαν εἰς τὴν κοινήν ἡμῶν διάλεκτον ἢ εἰς τὴν ἑλληνικήν παρὰ νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ ἐφευρέσεως τύπου μέχρι τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας (1821), τὸν ὁποῖον πρὸ καιροῦ ἤθελα νὰ ἐκδώσω.

Εἶμαι δὲ εὐελπίς ὅτι οἱ λόγιοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους θέλουν ἀναγνώσει εὐχαρίστως εἰς τὸ Παναρμόνιον αὐτὸ τὸ μικρὸν μου ἔργον, ἐκ τοῦ ὁποῖου μεγάλως θέλουν ὠφεληθῆ μάλιστα οἱ ἐνασχολούμενοι περὶ τὴν Ἑλληνικήν φιλολογίαν.

Δέχθητε, κύριε Συντάκτα, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεως τοῦ
 Ταπεινοῦ σας δούλου καὶ φίλου
 Α. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ

Ἡ δημοσίευση τοῦ καταλόγου συνεχίσθηκε στὰ ἐπόμενα τεύχη ἀριθ. 17-20. Ἡ συνέχιση τοῦ καταλόγου σταματᾷ στὸ λῆμμα 247¹ τοῦ τεύχους ἀριθ. 20, ὅπου δημοσιεύεται ἡ ἐξῆς εἵδησις :

«Ἐπειδὴ ἐλάβομεν ἀπὸ διαφόρους φίλους τὴν ζήτησιν τοῦ νὰ ἐκδοθῆ χωριστὰ ὁ Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ ἔτους 1821 ἐκδοθέντων ἑλληνιστῶν συγγραμμάτων, σπεύδομεν, ἔχοντες ἐπὶ τούτου τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ συντάκτου τοῦ εἰρημένου Καταλόγου Κ.Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, ν' ἀναγγείλωμεν εἰς τὸ κοινὸν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Κατάλογος, μετὰ τινος ἱστορικοῦ προοιμίου, θέλει ἐκδοθῆ ὅσον τάχιστα ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Παναρμονίου πρὸς χρῆσιν καὶ εὐχαρίστησιν ὅλων τῶν λογίων πεπαιδευμένων καὶ φιλομούσων ἀνδρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἄμα δὲ τυπωθῆ, θέλομεν ἀναγγεῖλει τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ καὶ ποῦ εὐρίσκεται πρὸς πώλησιν».

Πραγματικὰ ὁ φιλότιμος ἐκδότης συνέχισε χωριστὰ τὴν ἐκτύπωση, τοῦ Καταλόγου τοῦ Βρετοῦ καὶ τὸν ἐτελείωσε τὸν Μάϊο τοῦ 1845 μὲ 618 λήμματα ἐν ὅλῳ. Ἡ βιβλιογραφικὴ παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως αὐ-

1. Οἱ συνέχειες τοῦ καταλόγου δημοσιεύθησαν ὡς ἐξῆς :	Λήμματα	τεύχος			
Λήμματα	τεύχος				
1 - 18	10	10	Φεβρ. 1845	409 - 129	15 7 Μαρτ. 1845
19 - 48	11	17	» »	130 - 150	16 11 » »
49 - 70	12	22	» »	151 - 169	17 15 » »
71 - 90	13	28	» »	170 - 198	18 18 » »
91 - 108	14	3	Μαρτ. »	199 - 221	19 24 » »
				222 - 247	20 30 Ἰαν. »

τῆς ἀπετέλεσε ἀντικείμενο ἰδιαίτερας ἀνακοινώσεως τοῦ γράφοντος.¹

Ἄς ἰδοῦμε τώρα τί ἦταν ἡ «ἀνακάλυψη» τοῦ «πιλήματος» ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο Βρετό, γιὰ τὴν ὁποία ἦταν τόσο ὑπερήφανος καὶ πού τόσο τὸν πίκρανε ἢ μὴ παραδοχὴ τῆς ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του. Ὁ ἴδιος ἐφρόντισε νὰ ἀπαθανάτιση τὴν ἀνακάλυψή του μὲ ἓνα ἐκτενὲς φυλλάδιο πού τύπωσε γαλλικὰ στὰ 1856 στὴν Πετροῦπολη, μὲ τὸν τίτλο «Mémoire sur le Pilima (πιλήμα) ou espèce de feutre dont les anciens se servaient pour la confection de leurs armes défensives, retrouvé et proposé pour l'usage des armées modernes par André Papadopoulo-Vrétos»...,² Saint-Petersbourg, Imprimerie D. Quesneville, 1856».³ Τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸ ἀφιερώνει ὁ Βρετὸς στὸν Νικόλαο δ' Ἀλφεράκη (Nicolas d'Alferaky) «Σύμβουλο τῆς Ἐπικρατείας τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας» Ἑλληνικῆς προφανῶς καταγωγῆς, γιὰ τὸν ἀποκαλεῖ «un des plus honorables compatriotes».

Ἀφηγεῖται λοιπὸν στὴν ἀνακοίνωσή του αὐτὴ ὁ Βρετὸς ὅτι ὅταν τὸ 1824 ἐκλήθη νὰ διευθίῃ τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ «Ἰονίου Πανεπιστημίου», πού ἴδρυσε ὁ διάσημος Κόμης Γκίλφορντ, περιεβλήθη, λέγει, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ καθηγηταί, «τὸ ἔνδυμα τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων φιλοσόφων», καὶ αὐτὸ τοῦ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ νὰ μελετήσῃ τὸν τρόπο πού ἐνεδύοντο οἱ ἀρχαῖοι. Ἐπεχείρησε, ἐν συνεχείᾳ, νὰ μελετήσῃ τὴν κατασκευὴ τῶν θωράκων πού φοροῦσαν οἱ ἀρχαῖοι ὀπλιῖτες. Μὲ παραπομπὲς στὸν Ὅμηρον, πού ὀνομάζει (Ἰλιάδα II 329 ἐπ.) τοὺς Λοκροὺς «λινοθώρακας», στὸν ποιητὴ Ἀλκαῖον (II-876) πού ὁμιλεῖ περὶ «θωράκων κατεσκευασμένων νέφ λίνω», τὸν Ἡρόδοτον (III 47) πού ἀναφέρει ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐχρησιμοποιοῦσαν «θώρακα λίνεον», τὸν Παιουσανία, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει (Ἀττικὰ 21) ὅτι εἶδε στὴν Μικρὰ Ἀσία θώρακας λινούς, καὶ σὲ ἄλλους

1. Βλ. «Ὁ Ἐραμιστής», 5 (1967) 203 - 207.

2. Ἐδῶ ὁ Βρετὸς παραθέτει τοὺς τίτλους του ὡς ἐξῆς: Ancien Directeur de la Bibliothèque de l' Université Ionienne, Membre des Sociétés savantes d' Athènes, Membre correspondant des principales Académies de l' Italie et un de membres de III et IV Congrès scientifiques tenus à Florence et à Padoue en 1841 et 1842 etc.

3. Εὐχαριστῶ ἐδῶ ἀκόμη μιὰ φο-

ρὰ τὸν ἀγαπητὸ φίλο κ. Κ. Δημαρᾶ πού εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δανείσῃ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ. Ὅπως ἀναφέρω καὶ στὸν πρόλογο, ἡ ἐκδοσὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀνατύπωση δύο χωριστῶν ἀνακοινώσεων πού ἔκαμε στὸ Παρίσι στὰ 1842 στὴν Académie des Sciences de l' Institut, καὶ στὰ 1843 στὴν Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Ἡ πρώτη ἀνακοίνωσις ἀφοροῦσε τὸ «ἐπιστημονικὸ μέρος» τῆς ἀνακαλύψεώς του καὶ ἡ δευτέρα τὸ «ἀρχαιολογικὸ μέρος».

Ἕλληνας καὶ ρωμαίους συγγραφεῖς, καταλήγει στὸν Πλίνιο (Hist Nat- VIII 73) ὅπου «ἀνακαλύπτει» τὴν συνταγὴ τῆς κατασκευῆς τοῦ θώρακος : «Lanoe et, per se coactam vestem faciunt et, si addatur acetum, etiam ferro resistunt» (Μὲ τὸ μαλλὶ κατασκευάζουν ἱμάτια τὰ ὁποῖα ἐὰν διαβραχοῦν μὲ ξίδι ἀνθίστανται ἀκόμη καὶ σὲ σιδερένιο ὄπλο). Χωρὶς νὰ προσέξῃ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πλίνιος ἀναφέρεται σὲ μαλλὶ (lana) καὶ ὄχι σὲ λῖνο, καταλήγει στὴν «ἀνακάλυψη» τῆς κατασκευῆς τῶν θωράκων ἀπὸ λῖνο ἀνακατωμένο μὲ ξίδι καὶ ἀλάτι, βασισμένος, ὅπως λέγει, στὰ σχόλια τοῦ Casaubon στὸ Σουετώνιο, καὶ προσθέτει ὅτι πειραματίσθηκε σχετικὰ καὶ ὁ ἴδιος. «Ἐμούσκεψα, γράφει, ὠμὸ λῖνο μὲ ξίδι ἀνακατωμένο μὲ ἄφθονο ἀλάτι καὶ ἐσχημάτισα ἓνα μῖγμα ποῦ ὅταν ξεράθηκε ἀπέκτησε ἀντοχὴ ὅμοια μὲ τὸν περιφρημο θώρακα τοῦ ἱππότου Κοινράδου τοῦ Μοντφερά ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Justus Lipsius (Lib. III Dial. VI) ποῦ «οὔτε οἱ αἰχμῆς τῶν σπαθιῶν οὔτε τὰ βλήματα τῶν πυροβόλων μποροῦσαν νὰ τὸν διαπεράσουν»!

Ἐδῶ τελειώνει τὸ «ἀρχαιολογικὸ μέρος» τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Βρετοῦ. Στὸ δεῦτερο μέρος, «τὸ ἐπιστημονικὸ», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, προτείνει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀνακαλύψεως του στοὺς σύγχρονους στρατούς!

Περιγράφει, ἐν πρώτοις, τὴν τελειοποιημένη συνταγὴ του ὡς ἐξῆς : «Διαλέγετε τὸ καθαρότερο δυνατὸ στουπὶ ἀπὸ λῖνο, τὸ ξαίνετε μὲ μεγάλη προσοχὴ γιὰ νὰ ἀφαιρέσετε κάθε ἴχνος ἄχυρου ἢ ἄλλων ξένων σωμάτων, τὸ βάζετε σ' ἓνα δοχεῖο ἀναλόγου μεγέθους μὲ τὴν ποσότητα ποῦ θέλετε νὰ κατασκευάσετε καὶ τὸ γεμίζετε μὲ ξίδι (acidum aceticum) ὅσο μπορεῖ πιὸ δυνατὸ, ἀφοῦ διαλύσετε μέσα στὸ ξύδι κοινὸ ἀλάτι (murias sodae) σὲ ἀναλογία τεσσάρων οὐγγιῶν ἀλατιοῦ (122,38 γραμμαρίων) σὲ κάθε μπουκάλι ξυδιοῦ συνηθισμένου μεγέθους. Ἀφίνετε τὸ στουπὶ τοῦ λίνου νὰ μουσκέψῃ καλὰ μέσα στὸ ἀλατισμένο ξίδι ἐπὶ τέσσερις μέρες καὶ κατόπιν ξεραίνετε τὸ στουπὶ σὲ θερμοκρασίᾳ 20 βαθμῶν περίπου. Ἀφοῦ στεγνώσῃ τὸ στουπὶ, τὸ κόβετε μὲ μεγάλο ψαλίδι σὲ μικρὰ κομμάτια. Τὰ κομμάτια αὐτὰ τὰ δίνετε κατόπιν σ' ἓνα καπελλά, γιὰ νὰ τὰ δουλέψῃ μὲ τὸν τρόπο ποῦ κατασκευάζουν τὸ καστόρι γιὰ καπέλλα. Ἀλλὰ ἀντὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ ζεστὸ νερό, πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ διάλυμα ξυδιοῦ μὲ ἀλάτι. Ἀπὸ τὸ «πίλημα» ποῦ θὰ σχηματισθῇ μὲ αὐτὴ τὴν ἐπεξεργασία, τοποθετοῦμε πολλὰ στρώματα τὸ ἓνα ἐπάνω στὸ ἄλλο καὶ τὰ πιέζουμε στὴν πρέσσα γιὰ ν' ἀποκτήσουν πάχος ἐνὸς δακτύλου. Ἀπὸ ἄλλεπάλληλα στρώματα αὐτοῦ τοῦ ὕλικου κατασκευάζεται ὁ θώραξ ὁ ὁποῖος ἀντέχει τόσο στὶς αἰχμῆς καὶ τὶς κόψες τῶν πα-

θιῶν ὅσο καὶ στίς μπάλλες ἐνὸς πιστολιοῦ ἵππικοῦ».

Στὸ τέλος παραθέτει ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ «Spectateur Militaire» τοῦ 1843, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Βρετὸς εἶχε δημοσιεύσει τ' ἀποτελέσματα δοκιμῶν πού ἔκαμε ὁ ἴδιος στὴ Βενετία, ἀρχικὰ σ' ἓνα ἀνθρώπινο πτώμα καὶ κατόπιν σ' ἓνα ζωντανὸ μοσχάρακι ἡλικίας 50 ἡμερῶν. «Ἀφοῦ, γράφει, ἔστησα τὸ ζῶο ὄρθιο, τὸ σκέπασα μὲ ἓνα γιλέκο ἀπὸ «πίλημα» καὶ τὸ ἐπυροβόλησα τρεῖς φορὲς μὲ πιστόλι ἵππικοῦ, γεμισμένο μὲ φυσιγγιο πού περιεῖχε 5 γραμμάρια καὶ 25 ἑκατοστὰ τοῦ γραμμαρίου συνηθισμένο «πολεμικὸ μπαρούτι». «Ὅταν ἔλυσα κατόπιν τὸ ζῶο ἀπὸ τὰ δεσμὰ πού τὸ κρατοῦσαν ἀκίνητο, ἄρχισε νὰ τρέχει σὰν τρελλό, τελείως ἄθικτο ἀπὸ τοὺς πυροβολισμούς...».

Ἡ «ἀνακάλυψη» αὐτὴ τοῦ Παπαδοπούλου-Βρετοῦ θ' ἀποτελοῦσε ἴσως μιὰ καλὴ φιλολογικὴ ἔρευνα γιὰ τὸν ἀμυντικὸ ὄπλισμὸ τῶν στρατιωτικῶν στὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ἡ ματαιοδοξία του τὸν ὤθησε νὰ προτείνει τὴ χρῆση τῆς ἐφευρέσεώς του καὶ στοὺς σύγχρονους στρατοὺς καὶ ἐκεῖ ἡ «ἐφεύρεσή» του τάφηκε κάτω ἀπὸ τὴν περιφρονητικὴ σιωπὴ τῶν στρατιωτικῶν κύκλων τῆς Γαλλίας, στὴν ὁποία «προσέφερε» τὴν ἐφεύρεσή του.

Ἡ ἐριστικὴ διάθεση τοῦ Παπαδοπούλου-Βρετοῦ διαφαίνεται καὶ σὲ ἄλλα δημοσιεύματά του στὸ «Παναρμόνιο». Στὸ τεύχος 16 τῆς 11 Μαρτίου 1845 (σελ. 30) δημοσιεύεται διαμαρτυρία του πρὸς τὴν «Σεβαστὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων» ἐναντίον τοῦ Κ. Πιτσόλη, ὑποπροξένου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως στὴν Κέρκυρα. Καὶ στὴ σελίδα 131 τοῦ ἴδιου τεύχους δημοσιεύεται ὑβριστικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἀθηνᾶ» κατὰ τοῦ Α.Ρ. Ραγκαβῆ, ὁ ὁποῖος ἐτόλμησε, φαίνεται, στὴ διαμάχη τοῦ Βρετοῦ μὲ τὸν Le Bas νὰ ὑποστηρίξει τὸν γάλλο ἀρχαιολόγο: «...ὁ κ. Ραγκαβῆς, γράφει, «κωλοβαθρίζων»¹ γαλλιστὶ διὰ νὰ φαίνεται μέγας, κηρύττεται ὑπέρμαχος τῶν ξένων διαβλητῶν τῶν Ἑλλήνων... Ὅστις γνωρίζει εἰς ποῖα μέσα χρεωστεῖ ὁ κύριος Ραγκαβῆς τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ, ἐξηγεῖ εὐκόλως τὰ αἷτια τῆς τόσον θερμῆς ξενολατρείας του...».

ΛΟΙΠΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ «ΠΑΝΑΡΜΟΝΙΟΥ»

Ἡ μανία τοῦ Λάτρη νὰ μὴ δημοσιεύῃ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων τῶν ἄρθρων τοῦ «Παναρμονίου» ἔφθανε μέχρι ὑπερβολῆς. Στὸ τεύχος

1. Κωλοβαθρίζω — περιπατῶ ἐπὶ κωλοβάθρων, (μὲ ξυλοπόδαρα). Ὁ Α.Ρ. Ραγκαβῆς ἦταν βραχύσωμος, βλ.

Εὐγ. Γ. Ζαλοκώστα, Ἐλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, «Παρνασσός» 1968, σελ. 121.

ὕπ' ἀριθ. 10 τῆς 10 Φεβρουαρίου 1845 (σελ. 16) δημοσιεύεται «Ὁμιλία πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πολυτεχνείου κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ.Π.Π.». Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ καθηγητὴς Γ.Π.Π. ; Τὴν ἀπορία μου ἔλυσε καὶ ἐδῶ ὁ φίλος κ. Κ. Δημαρᾶς. Προφανῶς πρόκειται, μ' ἐπληροφόρησε, γιὰ τὸν Γρηγόριο Παπαδόπουλο, τὸν διαπρεπῆ ἐκπαιδευτικὸ καὶ πατριώτη. «Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δ. Στεφάνου στὴ βιογραφία τοῦ Παπαδοπούλου ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1910»¹, ὁ Παπαδόπουλος στὰ 1848² ἀνέλαβε τὴν διδασκαλία τῆς «καλλιτεχνικῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πολυτεχνεῖον».

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος γεννήθηκε στὰ 1819 στὴ Θεσσαλονίκη, ἐσπούδασε στὴ Σῦρο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Νεοφύτου Βάμβα καὶ πῆγε κατόπιν στὸ Παρίσι, ὅπου παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας καὶ ἀρχαιολογίας. Στὰ 1839 τὸν προσέλαβε ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλεξ. Γκίκας ὡς ἰδιαιτέρο γραμματέα καὶ καθηγητὴ τῶν ἀνεψιῶν του. Μαθήτριά του ἦταν καὶ ἡ μετέπειτα διάσημη συγγραφεὺς Ἑλένη Γκίκα (Δώρα δ' Ἰστρία). Στὰ 1844, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Μαυροκορδάτου, ὁ Παπαδόπουλος ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ ἱδρυσε τὸ περιώνυμο «Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτήριον» πίσω ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, ὅπου βρίσκεται τὸ παλαιὸ κτίριο τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Ὁ Παπαδόπουλος ἀνέπτυξε καὶ θαυμάσια πατριωτικὴ δράση στὴν ὑπόδουλη τότε Μακεδονία, ἀπέθανε δὲ τὸ 1873 στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὶς κακουχίες μιᾶς δύσκολης ἀποστολῆς του. Κόρη του ὑπῆρξε ἡ ποιήτρια Ἀρσινόη Παπαδοπούλου.

Πλὴν τοῦ Λάτρη καὶ τοῦ Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχαν ἄλλοι τακτικοὶ συνεργάτες τοῦ «Παναρμονίου». Θὰ τελειώσουμε συνεπῶς τὴν ἔρευνα μας αὐτὴ μὲ ἓνα ἀπάνθισμα ἀπὸ μερικὰ περιεργὰ δημοσιεύματα τῆς ἐφημερίδος.

Στὸ φύλλο ἀριθ. 17 τῆς 15 Μαρτίου 1845 (σελ. 165) δημοσιεύεται γράμμα τοῦ Δημάρχου Πειραιῶς, ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ δημοσιευθῆ στὸ «Παναρμόνιο» μαζὺ μὲ γαλλικὴ μετάφραση μιᾶ ἀνακοίνωση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου (ἀπονεύμουσα ἔπαινον εἰς τοὺς ἀξιωματικούς τῆς ἀγγλικῆς φριγάτας «Ὁ Τάϊν»), τοῦ ἀγγλικῶ ἀτμοπλοίου «Ὁ Σεϊζέρ»,

1. σελ. 283 ἐφ.

2. Ἡ χρονολογία 1848 ἐλέγχεται ἐσφαλμένη ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ «Παναρμο-

νίου» ποὺ τὸν ἀναφέρει στὰ 1845 ὡς καθηγητὴ τοῦ Πολυτεχνείου.

τοῦ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου «Ὁ Πλάτων», τῆς γαλλικῆς φριγάτας «Ἡ Μάρνη», τοῦ ρωσικοῦ βρικίου «Ὁ Αἰνείας», τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου «Ὁ Βούλκανος», τοῦ ἐλληνικοῦ ἀτμοπλοίου «Ὁ Ὅθων», καὶ τῆς κανονιοφόρου «Ὁ Κόχραν», διὰ τὴν συμβολὴν των εἰς τὴν κατάσβεσιν τῆς ἐκτραγείσης ἐν Πειραιεῖ πυρκαϊᾶς τὴν 21 Μαρτίου 1845». Ὑπογράφει ὁ ἀναπληρῶν τὸν πρόεδρον τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, Θ. Κουτζοῦκος καὶ δέκα σύμβουλοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Λουκάς Ράλης (sic), ὁ ὁποῖος ὑπογράφει «καὶ διὰ τὸν ἀγράμματον Ἀναστάσιον Μπόννην».

Οἱ πολιτικοὶ ἀφορισμοὶ καὶ ὑπαινιγμοὶ ἀφθονοῦν στὸ «Παναρμόνιον,» γραμμένοι προφανῶς ἀπὸ τὸν Λάτρη.

Πρὸς τὴν Αὐλὴν (σελ. 64). «Φιλοβασιλικὸς καὶ αὐλικὸς δὲν εἶναι τὸ αὐτό : Ὁ πρῶτος ἀγαπᾷ τὸν βασιλέα, ὡς τινα ἐθνικὴν χρεῖαν. Ὁ δεύτερος ἀγαπᾷ τὴν αὐλὴν ὡς μέσον ἀπολαύσεως ἰδιωτικῆς».

Περίεργα μυστήρια (σελ. 105). «Ψιθυρίζεται ὅτι τινὲς αὐλοκόλακες ἀποπειρῶνται νὰ ὀργανώσουν νέον τι κόμμα, λεγόμενον δῆθεν βασιλικόν, προωρισμένον δὲ κατὰ τοῦ συντάγματος... Ἡ δὲ κακὴ βουλή τῶ βουλευσάντι κακίστη» (Ἀμινοκλῆς).

Ἡ παῦσις τοῦ Ὑπουργοῦ Βάλβη. «Δὲν εἶναι ἀληθὲς τὸ ἀδόμενον περὶ τῆς παύσεως τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης κυρίου Βάλβη. Τὴν παῦσιν ταύτην ἐπιθυμεῖ σκευωρῶν, ὡς λέγεται, ὁ κύρ Παλαμίδης, ἐκδικούμενος διότι ἔπαυσαν τὸν συμβολαιογράφον τῶν σακκουλιῶν ὡς ἀπαίδευτον καὶ ἀνίκανον δικαστὴν».

Ἐκκλησις εἰς Βασιλέα (σελ. 169). «... Βασιλεῦ, πρῶτε καὶ προεστὲ τῶν ἐλλήνων. Μὴ στέργε, μὴ βοήθει τὴν πονηρίαν ἐν γένει, δι' οἰονδήποτε λόγον. Ἡ Μοναρχία, ὁ νόμος, ἡ Κυβέρνησις συσταίνονται ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐν τούτῳ μόνον ἔχουσι φύσει τὰ τρία ταῦτα ὑπαρξιν καὶ τιμὴν. Ἐὰν θέλῃς καὶ βοηθῆς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ δίκαιον, ποίαν ἄλλην ἐνίσχυσιν χρειάζεταιαι ὁ θρόνος καὶ ὁ Νόμος ; Ποίαν ἄλλην τύχην καλλιτέραν θέλει τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ;» (Εὐθύφρων).

Ἡ σκευωρία κατὰ τοῦ πολιτεύματος (σελ. 216). «Τὸ Παναρμόνιον ἐκοινοποίησε πρὸ πολλοῦ τὴν παράδοξον καὶ ἕως τότε μυστικὴν ταύτην εἰδησιν ὅτι σκευωρία τις κατὰ τοῦ πολιτεύματος ἐτεκταίνετο ὑπὸ ἐνίων ἐν οἷς ἦτο ὑποπτος πρὸ παντὸς κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ὁ Χρηστείδης (sic) καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι ὁμοιοκέφαλοι τοῦ Χρηστείδου ὁμογενεῖς καὶ ἀλλογενεῖς».

Ἡ μελέτη αὐτὴ ξεκίνησε μὲ τὴν πρόθεσιν τοῦ γράφοντος νὰ παρουσιάσῃ μιὰ βιβλιογραφικὴ ἀνακοίνωσιν ἐνὸς ἀθησαυρίστου φυλλαδίου ποῦ

ἀνακάλυψε σ' ἓνα ἀθηναϊκὸ παλαιοβιβλιοπωλεῖο, καὶ ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ μελέτη χαρακτῆρων καὶ βιογραφικὴ παρουσίαση προσώπων, ξεχασμένων σήμερα, ποὺ ἔπαιξαν ὅμως κάποιον ρόλο στὴ μικρὴ κοινωνία τῶν πρώτων μετεπαναστατικῶν χρόνων τῆς ἐλληνικῆς πρωτευούσης. Ἀποδείχθηκε, ἔτσι, ἀκόμα μιὰ φορά, πόσο ἡ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα εἶναι ἀδιάσπαστα συνδεδεμένη μετὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα καὶ πόσο σημαντικὰ μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ στὴ σύνθεση τῆς «μικρῆς» ἀλλὰ καὶ τῆς μεγάλης ἱστορίας.

Στέφανος Ἰ. Μακρυμύχλος

Πρβλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 2, σελ. 62 : βλ. τὸν Ὀργανισμόν τῆς ἐνιαυσίου τοπικῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης ἐπὶ ἀρμοσίου Μ. Τομπάζη (1823) στὸν Μάμουκα. Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τόμος Δ', Πειραιεὺς (1839), σελ. 14-32. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Μάμουκας (ὑποσ. σελ. 32) «τὴν σύνταξιν τοῦ ὀργανισμοῦ εἶχεν ἀναθέσει δι' ἐπιτροπὴν ἑπταμελεῖ, συγκειμένην ἀπὸ τοὺς κυρίους Στέφανον Κανέλλον, Γεώργιον Σπανιολάκην, Γεώργιον Καλόγνωμον, Νικόλαον Καλλέργην, Νεόφυτον Οἰκονόμον, Γεώργιον Καλαμαρᾶν

καὶ Ἰκέσιον Λάτρην. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη τελειώσασα τὸ ἔργον τῆς, τὸ ὑπέβαλεν εἰς τὸν Ἀρμοστήν, ὅστις ἀποδεχθεὶς, καὶ διὰ τῆς ὑπογραφῆς του κυρώσας κατὰ τὴν 15ην Ἰουνίου 1823 ἐν Ἀρκεύδενᾳ χωρίῳ τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς τότε Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως».

Ἀπὸ τὸ σημείωμα αὐτὸ τοῦ Μάμουκα συνάγεται ὅτι ὁ Λάτρης δὲν ὑπῆρξεν ὁ μόνος — μαζὶ μετὰ τὸν Κανέλλο — συντάκτης τοῦ Ὀργανισμοῦ τῆς Κρήτης, ὅπως ἰσχυρίσθηκε στὸ Ὑπόμνημά του.